

ODIHR-ov priručnik za promatranje novih tehnologija glasovanja

ODIHR-ov priručnik

za promatranje novih
tehnologija glasovanja

Izdavač: OESS-ov Ured za demokratske institucije i ljudska prava (ODIHR)

Ul. Miodowa 10,
00-251 Varšava,
Poljska
www.osce.org/odihr

© OSCE/ODIHR 2013.

Sva prava su pridržana. Sadržaj ove publikacije može se slobodno koristiti i umnožavati u obrazovne i druge nekomercijalne svrhe, pod uvjetom da svako takvo umnožavanje navođenje OESS-a/ODIHR-a kao izvora.

Ovaj priručnik prvobitno je objavljen 2014. godine kao *Handbook For the Observation of New Voting Technologies* u izdanju OESS-ovog Ureda za demokratske institucije i ljudska prava (ODIHR). Ova verzija je prijevod. U slučaju razlika u tekstu, molimo pozivati se na publikaciju na engleskom jeziku kao konačnu i službenu verziju.

ISBN 978-83-66089-44-0

Dizajn: Nona Reuter

Fotografija na omotu: Agnieszka Rembowska. *Birač glasuje stavljanjem glasačkog listića u skener, grad Erdenet, predsjednički izbori u Mongoliji, 26. lipnja 2013. godine*

Tiskano u Poljskoj

Kazalo

Uvod	1
Kako koristiti ovaj priručnik	2
1 Osnovne informacije o promatranju novih tehnologija glasovanja	4
1.1 Pregled	4
1.2 Prednosti i izazovi NTG-a	5
1.3 Tipovi NTG-a	5
1.4 OEES-ova opredjeljenja i dobra međunarodna praksa	8
1.5 Ključna načela promatranja korištenja NTG-a u izbornom procesu	9
1.5.1 Tajnost glasovanja	9
1.5.2 Integritet rezultata	9
1.5.3 Jednako pravo glasa	10
1.5.4 Univerzalnost glasovanja	10
1.5.5 Transparentnost	11
1.5.6 Odgovornost	11
1.5.7 Povjerenje javnosti	12
2 Uloga EOM-ovih analitičara u promatranju NTG-a	13
2.1 Uloga NAM-a	14
2.2 Specifični zadatci za EOM	14
2.3 Uloga raznih EOM-ovih analitičara	15
2.3.1 Analitičar NTG-a	15
2.3.2 Pravni analitičar	16
2.3.3 Izborni analitičar	16
2.3.4 Politički analitičar	16
2.3.5 Medijski analitičar	16
2.3.6 Koordinator dugoročnih promatrača (DP)	17
2.4 Kodeks ponašanja za OEES-ove/ODIHR-ove promatrače na izborima	17
3 Analiza sadržaja novih tehnologija glasovanja:	
Promatranje koje vrši osnovni tim EOM-a	18
3.1 Odlučivanje o tomu treba li i kako uvesti NTG	18
3.2 Pravni kontekst	21
3.3 NTG i izborni sustav	25
3.4 Političke stranke, civilno društvo i mediji	26

4	Ocjenjivanje novih tehnologija glasovanja: Rad analitičara NTG-a	28
4.1	Nabava i kupnja NTG-a	28
4.2	Uloga izborne administracije u korištenju NTG-a	30
4.2.1	Restrukturiranje procesa glasovanja	30
4.2.2	Višestruki kanali glasovanja: Integracija elektroničkog procesa i onog u kojemu se koristi papir	31
4.2.3	Nadzor	31
4.2.4	Upravljanje rizikom	32
4.2.5	Uloga dobavljača	32
4.2.6	Obuka službenika na glasačkim mjestima	33
4.2.7	Obrazovanje birača	33
4.3	Sigurnost, tajnost glasovanja i integritet rezultata	35
4.4	Upotrebljivost, dizajn glasačkog listića, dostupnost za birače i robusnost	38
4.4.1	Upotrebljivost	38
4.4.2	Dizajn glasačkog listića	39
4.4.3	Dostupnost za birače	40
4.4.4	Pouzdanost	40
4.5	Javno testiranje	41
4.6	Procjena i certificiranje	43
4.7	Metode verificiranja	45
4.7.1	Revizije	46
4.7.2	Evidencija revizije koju verificira birač i skenirani glasački listići	46
4.7.3	Verificiranje i glasovanje putem interneta	47
4.8	Pristup za promatrače, dokumentacija i druge mjere transparentnosti	49
5	Regionalna perspektiva:	
	Uloga dugoročnih promatrača i regionalnih analitičara	52
6	Uloga kratkoročnih promatrača	55
7	Izvještavanje: Ocjenjivanje i davanje preporuke	60
8	Provedba preporuka	63
Aneksi		67
	Aneks A: Korisni pojmovnik	68
	Aneks B: Glavni kontrolni popis	70
	Aneks C: Kodeks ponašanja za OESS-ove/ODIHR-ove izborne promatrače	72
	Aneks D: Odabrana OESS-ova opredjeljenja, dokumenti s primjerima dobre prakse i relevantni sudski predmeti	73

Uvod

O ODIHR-ovom priručniku za promatranje novih tehnologija glasovanja

Korištenje informacijskih i komunikacijskih tehnologija (IKT) na izborima znatno je povećano tijekom posljednjih godina. Danas gotovo svi izborni procesi na neki način koriste nove tehnologije (od registriranja birača do tabelarnoga prikaza rezultata). Nove tehnologije u nekim se zemljama koriste i prigodom glasovanja i prebrojavanja glasova, što je otvorilo neka pitanja o tomu koliko su takve aplikacije sukladne opredjeljenjima Organizacija za europsku sigurnost i suradnju (OESS) i s drugim primjerima dobre međunarodne prakse za demokratske izbore.

Nekoliko država sudionica OESS-a tijekom svojih izbora provelo je ili testiralo nove tehnologije glasovanja (NVT/NTG). Ovo je uključivalo korištenje elektroničkih uređaja za glasovanje, skenera glasačkih listića, glasovanje putem interneta i druga elektronička sredstva. Neke od tih država nastavljaju koristiti NVT/NTG, dok su ga druge prestale koristiti i vratile se na metode glasovanja na papirnim listićima. S obzirom da je u tijeku velika rasprava o potencijalnim prednostima, kao i izazovima korištenja NVT/NTG-a na izborima, OESS-ov Ured za demokratske institucije i ljudska prava (ODIHR) posvećuje veću pozornost ovom pitanju u kontekstu svoga mandata promatranja izbora.

Istovremeno, korištenje NVT/NTG-a znači i određene izazove u promatranju izbora. NVT/NTG se često provodi na način koji otežava izravno fizičko promatranje nekih važnih procedura. Dodatna komplikacija je da NVT/NTG možda nije široko shvaćen među tipičnim promatračima. Stoga, u ODIHR-ovoj metodologiji promatranja izbora ima prostora da se više uzme u obzir tehnološki razvoj na planu izbora.

Ovaj priručnik dizajniran je kako bi pružio temeljne smjernice svim ODIHR-ovim Izbornim promatračkim misijama (EOM) o tomu kako promatrati korištenje NVT/NTG-a u izbornim procesima.¹ Razrađen je kao dio ODIHR-ovih stalnih nastojanja da unaprijedi svoju metodologiju i povećá profesionalnost u promatranju nekih specijaliziranih aspekata izbora.

¹ Kroz cijeli tekst, osim ako nije drukčije navedeno, pojam EOM također uključuje druge tipove oblika ODIHR-ovih izbornih misija, kao što su ograničene izborne promatračke misije, misije za ocjenu izbora i izborni stručni timovi.

Ovaj priručnik daje praktične smjernice za EOM-ove kako uključiti promatranje NVT/NTG-a u svoj rad. On nadopunjuje ODIHR-ov *Priručnik za promatranje izbora* (šesto izdanje) i druge publikacije koje je ODIHR objavio, i treba se stoga čitati zajedno s njima.²

Mnoga pitanja vezana za NVT/NTG često zahtijevaju specifičnu tehničku stručnost i trebaju biti prvenstveno odgovornost analitičara NVT/NTG-a u EOM-u. Ipak, pitanja NVT/NTG-a usko su povezana i s pravnim, političkim i administrativnim aspektima izbornoga procesa. Kako bi se došlo do preciznih zaključaka, potrebno je, stoga, postojanje svijesti i doprinosa svih članova EOM-a. Promatranje korištenja NVT/NTG-a u izbornom procesu stoga je odgovornost analitičara NVT/NTG-a, u bliskoj suradnji i kroz zajednički rad s drugim članovima EOM-a, uključujući osnovni tim, dugoročne promatrače i kratkoročne promatrače, ako je primjenjivo.

Kako koristiti ovaj priručnik

Ovaj priručnik dizajniran je kao radna alatka. On treba pomoći svim EOM-ovima u identificiranju i procjeni različitih elemenata NVT/NTG-a koji mogu utjecati na provedbu demokratskih izbora. Priručnik je strukturiran kako bi članovima EOM-a omogućio brzo usredotočenje na onaj materijal koji je najvažniji za njihove specifične odgovornosti.

- ❑ Uvodno poglavlje pruža opći pregled i povijest NVT/NTG-a, poput uvođenja raznih oblika tehnologija koje se obično koriste prigodom procesa glasovanja, prebrojavanja i tabelarnog prikaza rezultata.
- ❑ Drugo poglavlje razmatra ulogu izborne promatračke misije u promatranju NVT/NTG-a i uloge različitih analitičara u okviru misije. Tu je također opis bitnih aspekata, kao što su djelokrug Misije za procjenu potreba u ovoj oblasti i Kodeks ponašanja.
- ❑ Treće poglavlje razmatra kontekst u kojemu se NVT/NTG koristi, te identificira pitanja koja nekoliko analitičara osnovnoga tima EOM-a zajedno trebaju razmotriti i analizirati. To uključuje elemente poput odlučivanja o uvođenju NVT/NTG-a, pravni okvir, mogući utjecaj provedbe NVT/NTG-a na ukupni izborni sustav, i javnu raspravu o korištenju NVT/NTG-a s političkim strankama, civilnim društvom i medijima.
- ❑ Četvrto poglavlje usmjereno je na ulogu analitičara NVT/NTG-a tijekom EOM-a, kao i na posebne elemente koje treba promatrati, sustavno analizirati i ocijeniti.
- ❑ Peto i šesto poglavlje identificiraju one aspekte NVT/NTG-a koje DP-i i KP-i mogu konstruktivno promatrati kako bi EOM mogla prikupiti informacije vezane za provedbu NVT/NTG-a na regionalnoj razini i na razini glasačkih mjesta.
- ❑ Sedmo poglavlje razmatra izvještavanje EOM-a i elemente koje misija treba razmotriti prigodom ocjenjivanja, donošenja zaključaka i predstavljanja preporuka u svezi s NVT/NTG-om na izborima.
- ❑ Završno poglavlje daje načine na koje ODIHR može pomoći državama sudionicama u provedbi prethodnih preporuka u svezi s NVT/NTG-om.

² Vidjeti također: <<http://www.osce.org/odihr/elections/75352>>. Godine 2008., ODIHR je objavio dokument s raspravom na temu NTG-a (vidjeti <<http://www.osce.org/odihr/elections/34725>>). Ovaj priručnik bavi se pitanjima koja su sadržana u tom dokumentu za raspravu i zamjenjuje ga.

- Aneksi daju *glosar* korisnih pojmova, glavni kontrolni popis, ODIHR-ov kodeks ponašanja za promatrače, kao i tekstove ključnih OEES-ovih opredjeljenja i referenci na dobru međunarodnu praksu, uključujući odabrane sudske predmete koji su relevantni za korištenje NVT/NTG-a na izborima.

Određeni broj kontrolnih popisa nudi se kroz cijeli tekst kako bi se promatračima na raznim razinama pomoglo da brzo započnu odgovarati na pitanja vezana za NVT/NTG. Oni također služe kao popis podsjetnika na pitanja koja svaki član tima tijekom misije treba razmotriti. Neće svako pitanje obvezno biti bitno za svaku EOM, s obzirom na raznolikost praksi NVT/NTG-a, što se razmatra u sljedećem poglavlju.

Pošto su svaki izbori jedinstveni, neće sva pitanja istražena u ovom priručniku biti bitna za sve izbore u kojima se koriste NVT/NTG. Na nekim izborima, NVT/NTG može biti široko korišten; na drugima to može biti tek ograničeno testiranje. Isto tako, različiti EOM-ovi su u stanju staviti više ili manje naglaska na pitanja glede NVT/NTG-a, ovisno o njihovoj veličini, trajanju i resursima. U okviru raspoloživih resursa i tamo gdje je to bitno, ipak, EOM-ovi trebaju uzeti u obzir NVT/NTG i, kad to odgovara, uključiti sva za njega vezana pitanja u svoje izvješće i preporuke.

Promatrači raspravljaju s izbornim službenicima u Norveškoj o procesima glasovanja putem interneta i kako se oni prate, 2013. godine

1

Osnovne informacije o promatranju novih tehnologija glasovanja

1.1 Pregled

U ovom priručniku „nove tehnologije glasovanja“ (NTG) definiraju se kao korištenje informacijskih i komunikacijskih tehnologija (IKT) primijenjenih na glasovanje i prebrojavanje glasova. To razumijevanje ovoga pojma uključuje korištenje elektroničkih sustava glasovanja, skeniranje glasačkog listića i glasovanje putem interneta. Pojam „elektroničko glasovanje“ koristi se također u ovom priručniku; osim ako je drukčije navedeno, ovaj pojam treba smatrati sinonimom za „nove tehnologije glasovanja“.

Analiza NTG-a nekada zahtijeva pregled tehnologija koje ga podržavaju, poput elektroničkih sustava izborne administracije, i drugih novih tehnologija koje mogu biti korištene u izbornim procesima, kao što su sustavi registriranja birača ili (biometrijsko) identificiranje birača; njihova analiza, međutim, nije obuhvaćena ovim priručnikom.

1.2 Prednosti i izazovi NTG-a

Različita su obrazloženja koja OESS-ove države sudionice imaju za uvođenje NTG-a u svoj izborni proces. Među navedenim prednostima je da NTG ima mogućnost povećati izlaznost birača, olakšati uključivanje građana koji žive u inozemstvu, smanjiti troškove provedbe izbora, olakšati provedbu simultanih izbora, smanjiti ljudske pogreške (uključujući nevažeće glasačke listiće), poboljšati preciznost prebrojavanja i povećati brzinu tabelarnog prikaza rezultata i objavljivanja rezultata. NTG može potencijalno povećati pristup biračima s invaliditetom i onima koji govore jezicima manjina.

Istovremeno, NTG ima i određenih potencijalnih izazova. Jedan od izazova je potreba očuvanja tajnosti glasanja dok se istovremeno osigurava integritet rezultata. Dosada se pokazalo kako je u elektroničkim procesima glasanja – osobito glasanja putem interneta – teško ispoštovati oba ova temeljna demokratska načela istovremeno. Drugi izazov je da NTG uvodi dodatnu složenost u izborni proces, kao što je potreba izmjene i dopune zakonodavstva; planiranja kako će NTG biti nabavljene, testirane, ocijenjene, certificirane i osigurane; i osiguravanje obrazovanja birača i obuke izbornih službenika; kao i opća pitanja vezana za transparentnost procesa i pristup za promatrače. Korištenje NTG-a, stoga, ne doprinosi obvezno jačanju povjerenja; prije će biti kako se čini da njegova provedba, da bi bila uspješna, zahtijeva prethodno stečeno povjerenje u izbornu administraciju. Ti izazovi, ako se na njih ne odgovori u potpunosti, mogu umanjiti povjerenje javnosti u izborni proces.

1.3 Tipovi NTG-a

Kao i s tradicionalnim glasanjem na papiru, NTG se može koristiti u kontroliranim okruženjima, kao što su glasačka mjesta, ili daljinski u nekontroliranim okruženjima, kao što je glasanje putem kućnog računala ili pametnog telefona. Iako na raspolaganju imamo mnogo tipova uređaja, NTG koji se sada koristi u OESS-ovom području može se podijeliti na četiri glavne kategorije:

1. Tehnologija za skeniranje glasačkih listića koristi glasački listić kojeg je ili popunio sam birač ili je popunjen uz pomoć uređaja za popunjavanje glasačkog listića na glasačkom mjestu, što se onda unosi u uređaj za skeniranje i prebrojava elektronički „čitanjem“ biračeve oznake na glasačkom listiću. Takvi uređaji mogu se smjestiti na glasačkim mjestima ili u centrima za prebrojavanje glasova, koji se smatraju kontroliranim okruženjem³

³ U nekim slučajevima, tehnologija skeniranja glasačkog listića također se koristi za brojanje glasačkih listića poslanih poštom koji su popunjeni kod kuće i poslani vlastima.

2. Sustav glasovanja izravnim elektroničkim evidentiranjem (DRE/DEE) evidentira izbor birača na glasačkom mjestu, obično uređajem kojim se upravlja dodiranjem ekrana (*touch-screen*) ili pritiskom na tipku (*push-button*), te elektronički prebrojavaju glasovi. Slično skenerima glasačkih listića, sustavi DRE također su obično smješteni u kontroliranim okruženjima.

3. Glasovanje putem interneta može omogućiti biračima glasovanje bilo gdje u nekontroliranom okruženju. Glasovi se potom pohranjuju i zbrajaju elektronički na jednom centraliziranom mjestu. Internet je prvenstveno kanal za glasovanje koji se sada koristi u elektroničkim sustavima glasovanja na daljinu.

4. Hibridni oblici NTG-a kombiniraju kontrolirano okruženje glasačkih mjesta s centraliziranim evidentiranjem i prebrojavanjem glasova putem interneta. U ovim sustavima, birači moraju glasovati na računaru na glasačkom mjestu, a glasovi se onda elektronički prenose na središnji server.

Sljedeća tabela daje pregled tehnologija glasovanja koje se trenutačno koriste na OESS-ovom području sukladno okruženju u kojemu se glasuje i sredstvom koje se koristi za glasovanje. Ona pomaže bolje shvatiti značajke novih elektroničkih tehnologija za glasovanje koje danas postoje, i kako se one odnose prema tradicionalnima.

Sredstvo	Korištenje u kontroliranom okruženju	Korištenje u nekontroliranom okruženju	Korištenje mješovitih okruženja
Glasovanje papirnim glasačkim listićima	Glasovanje papirnim glasačkim listićima na glasačkim mjestima	Glasovanje putem pošte	Glasovanje mobilnim glasačkim kutijama
Glasovanje s NTG-om	Sustavi glasovanja izravnim direktnim elektroničkim evidentiranjem (DRE)	Glasovanje putem interneta	Hibridni NTG: sustavi DEE koji koriste tehnologiju glasovanja putem interneta
Papirni glasački listići i elektroničko prebrojavanje	Skener glasačkih listića		Središnje prebrojani glasovi poštom uz skeniranje glasačkih listića

Tabela 1: Oblici glasovanja u OESS-ovom području

Važno pitanje za svaki NTG je kako osigurati da se zbroj glasova može verificirati dok se istovremeno čuva tajnost glasa svakoga birača. Standardna praksa provedbe nasumičnoga ručnog ponovnog prebrojavanja može biti učinkovito sredstvo verificiranja; međutim, ponovno ručno prebrojavanje zahtijeva korištenje papira u sustavu. To je jedino moguće za NTG koji je instaliran u kontroliranim okruženjima.

Tehnologija skeniranja glasačkih listića nudi mogućnost ponovnog ručnog prebrojavanja. Sposobnost takvoga uređaja skenirati glas birača ovisi o tomu je li birač glasački listić pravilno popunio i podložno je margini pogreške samoga uređaja i ovisi o pravnoj definicije važećeg glasačkog listića.

Neki sustavi DRE-a uključuju evidenciju na papiru koja se čuva u sustavu koji omogućuje biraču verificirati evidenciju na papiru, idealno prije nego što stvarno glasuje. Takva evidencija na papiru naziva se „trag provjere na papiru koju je verificirao birač“ (VVPAT). Sustavi DRE-a s VVPAT-om nude mogućnost ponovnog ručnog prebrojavanja. Tehnologije DRE-a koje čuvaju trag na papiru koju nije verificirao birač mogu također ponuditi mogućnost ponovnog ručnog prebrojavanja, ali ovo ponovno prebrojavanje uzet će u obzir samo ono što je sustav evidentirao, što ne mora obvezno biti namjeravani izbor birača.

Drugi DRE uređaji evidentiraju glasove samo elektronički i ne pružaju mogućnost ponovnog ručnog prebrojavanja. Ti sustavi koji ne koriste papir oslanjaju se na to da će elektronička memorija pohraniti evidenciju glasačkih listića ubačenih u zasebni hardver, kao što je tvrdi disk ili memorijska kartica, pri čemu većina njih vodi dnevnik operacija („dnevnik revizije“). Provjera tih podataka može razjasniti stvari ako se postave pitanja, ali to zahtijeva intervenciju stručnjaka i možda neće biti uspješno ako u samom hardveru dođe do pogreške.

Glasovanje putem interneta po svojoj prirodi ne omogućuje ponovno ručno prebrojavanje glasova. Sustavi glasovanja putem interneta se, stoga, oslanjaju na računalne sigurnosne mjere, certificiranje i, u krajnjoj točki, stupanj povjerenja u programere i operatere sustava. Neke tehnologije glasovanja putem interneta također pokušavaju pružiti pojedinačnim biračima mogućnost verificiranja da je njihov glas evidentiran kako je i unesen. Hibridni sustavi mogu imati uređaj za ponovno ručno prebrojavanje, ako je VVPAT uključen; inače, ovi se sustavi oslanjaju na iste mehanizme kao i sustavi glasovanja putem interneta u svrhu osiguravanja integriteta rezultata.

Novi elektroničke mjere koje koriste kriptografiju⁴ trenutačno se testiraju, s ciljem pružanja slične mogućnosti verificiranja od početka do kraja.⁵ Takvi sustavi dizajnirani su za korištenje bez papirnoga traga i namjeravaju se koristiti uglavnom u nekontroliranim okruženjima, na primjer, u glasovanju putem interneta. Neka od tih rješenja, kao što je provjera mobilnim telefonom, omogućila bi pojedincima verificiranje svoga glasa putem zasebnog elektroničkog kanala, mada to nije univerzalno verificiranje. Kao što je slučaj sa svim NTG sustavima, oni trebaju raditi sukladno odgovarajućem pravnom okviru i u okviru odgovarajućeg organizacijskog okruženja koje osigurava integritet elektroničkoga glasovanja.

4 Kriptografija je tehnika za održavanje komunikacija (podataka) sigurnim i zaštićenim od bilo koje treće strane.

5 Mogućnost verificiranja od početka do kraja je funkcija NTG sustava koja omogućuje potvrdu rezultata na univerzalnoj i/ili pojedinačnoj osnovi. Sustavi s univerzalnom mogućnošću verificiranja pružaju sredstva da neovisna treća strana pomoću ručnih ili matematičkih provjera utvrdi je li je izvješće o rezultatu izbora pošteno i bez manipulacije. Na pojedinačnoj razini, biračima je pružena prilika verificirati je li njihov glas zabilježen kako je namjeravano, pohranjen kako je namjeravano, i (idealno) prebrojan kako je popunjeno.

Konačno, važno je istaknuti kako je sadašnji trend u državama sudionicama OESS-a, koje su uvele NTG, korištenje elektroničkoga glasanja zajedno s nekim oblikom papirnoga traga.⁶ U nekim slučajevima, elektroničko glasanje je osigurano kao alternativni kanal za glasanje na raspolaganju svim ili samo nekim biračima. U drugim slučajevima, NTG se koristi isključivo na određenim geografskim područjima, tipično za građane u inozemstvu, dok se papirni glasački listići koriste u drugima.

1.4 OESS-ova opredjeljenja i dobra međunarodna praksa

NTG sistemi imaju namjeru ispuniti iste funkcije kao i sustavi koji se temelje na papiru ili mehanički sustavi, te stoga moraju ispuniti iste standarde koji se primjenjuju na te sustave. OESS-ova opredjeljenja definiraju načela za demokratske izbore, bez obzira na tehnologiju koja se koristi. Ta načela su dogovorile države sudionice OESS-a u Kopenhagenskom dokumentu 1990. godine i u kasnijim OESS-ovim opredjeljenjima.⁷ Posebice, proces glasanja zahtijeva provedbu univerzalnoga, izravnoga, jednakog i tajnog glasanja putem ubacivanja listića, prebrojavanja i tabelarnog prikaza rezultata glasačkih listića na pošten, transparentan i odgovoran način.

Države sudionice OESS-a zasad nisu utvrdile nijedno opredjeljenje specifično za NTG. Međutim, u posljednjem desetljeću bilo je udruženih nastojanja unutar Vijeća Europe na razvijanju standarda za NTG.⁸ Godine 2004., Odbor ministara Vijeća Europe izdao je Preporuku o pravnim, operativnim i tehničkim standardima za elektroničko glasanje, koja predstavlja jedini specijalizirani međunarodni pravni dokument u ovom pogledu.⁹ Ta Preporuka uslijedila je nakon izvješća Europske komisije za demokraciju putem prava (Venecijansko povjerenstvo) Vijeća Europe koja se odnosi na kompatibilnost glasanja na daljinu i elektroničkoga glasanja sa zahtjevima dokumenata Vijeća Europe.¹⁰ Detaljniji dokument o transparentnosti i certificiranju sustava za elektroničko glasanje usvojen je 2011., kao dodatak Preporuci iz 2004. godine.¹¹ Što se tiče pojedinih država, nekoliko država sudionica OESS-a pokrenulo je inicijativu razrade vlastitih uvjeta vezanih za NTG.

Zajedno s OESS-ovim opredjeljenjima za demokratske izbore, takvi standardi predstavljaju temelj za ocjenu NTG-a. Osobito Preporuka Vijeća Europe iz 2004. godine prepoznaje kako

6 Korištenjem TPPVB-a ili skeniranjem glasačkih listića.

7 Za potpuni popis, vidjeti: *OSCE Human Dimension Commitments, Volume 1, 3rd edition* (Warsaw: Office for Democratic Institutions and Human Rights, 2011), Poglavlje 2.2 on Elections, <<http://www.osce.org/odihr/76894>>.

8 Četrdeset pet od 57 država sudionica OESS-a također su članice Vijeća Europe.

9 Vijeće Europe, *Rec(2004)11 "Recommendation Rec(2004)11 of the Committee of Ministers to member states on legal, operational and technical standards for e-voting"*, Strasbourg, 30. rujna 2004. godine, <<https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=778189>>.

10 *Report on the Compatibility of Remote Voting and Electronic Voting with the Standards of the Council of Europe*, European Commission for Democracy through Law (Venice Commission), 12-13. ožujka 2004. godine.

11 "Guidelines on Certification of E-voting Systems", Council of Europe, studeni 2011. godine, <http://www.coe.int/t/dgap/democracy/activities/GGIS/E-voting/E-voting%202010/Biennial_Nov_meeting/Guidelines_certification_EN.pdf>; and "Guidelines on Transparency of E-enabled Elections", Council of Europe, studeni 2011. godine, <http://www.coe.int/t/dgap/democracy/activities/GGIS/E-voting/E-voting%202010/Biennial_Nov_meeting/Guidelines_transparency_EN.pdf>.

je važno osigurati mogućnost promatranja procesa elektroničkoga glasovanja. Standardi Vijeća često su tehnički po svojoj prirodi i u njima se naglašavaju neki aspekti elektroničkoga glasovanja koji mogu ići izvan djelokruga izborne promatračke misije ili misije za ocjenu izbora. Oni, ipak, nude neka polazišta za domaće vlasti, promatrače i akademsku zajednicu. Analitičari EOM-a, osobito analitičar NTG-a, trebaju biti upoznati s ovim dokumentima.

1.5 Ključna načela promatranja korištenja NTG-a u izbornom procesu

Svaki izborni proces u OESS-ovom području, što uključuje one koji koriste NTG, treba osigurati puno poštovanje svih OESS-ovih opredjeljenja. Ona se mogu sažeti u sljedećih sedam ključnih načela koja se primjenjuju kada se promatra i ocjenjuje korištenje NTG-a. Vrijedi iscrpnije razmotriti ta načela i njihove implikacije za NTG.

1.5.1 Tajnost glasovanja

Stavak 7.4 OESS-ovog Kopenhagenskog dokumenta iz 1990. godine zahtijeva od država sudionica da „osiguraju da se glasovi daju tajnim glasovanjem ili drugim primjerenim glasačkim postupkom“. Ovaj zahtjev je u samoj biti demokratskoga izbornoga procesa, i svaki proces glasovanja i prebrojavanja koji ne ispunjava ovo opredjeljenje ne može se smatrati demokratskim.

Tajnost glasovanja znači kako ne smije biti moguće povezati glas s konkretnim biračem. Ova tajnost dopušta biraču slobodno glasovanje, bez mogućnosti za prisilu, zastrašivanje ili kupovinu glasa. Sustavi NTG-a moraju biti usklađeni s ovim zahtjevom. Birači ne moraju nikom dokazivati kako su glasovali, a sustav sam ne smije dopustiti identifikaciju birača i njegovoga glasa. Kada sustavi NTG-a osiguravaju da birači dobiju potvrdu ili šifru kako bi verificirali je li glas evidentiran kako je ubačen, trebaju se provesti dodatne mjere kako bi se osigurala tajnost sukladno OESS-ovim opredjeljenjima. Isto tako, sustav koji ima elektronički dnevnik koji bi se mogao koristiti da se birač poveže s njegovim/njezinim izborom, ne bi osigurao tajnost glasovanja.

1.5.2 Integritet rezultata

Integritet rezultata – pošteno prebrojavanje glasova i izvještavanje o rezultatima kako to nalaže stavak 7.4 OESS-ovog Kopenhagenskog dokumenta – implicira jedan lanac aktivnosti. Svi glasovi moraju biti ubačeni u glasačku kutiju kako su ih birači popunili, a svi glasovi moraju biti prebrojani kako su ubačeni, i nijedan glas ne smije biti nezakonito dodan ili oduzet od rezultata. Ne smije postojati mogućnost za prikrivenu prijevaru ili pogrešku koje mijenjaju rezultate. U procesu papirnih glasačkih listića, integritet ovoga lanca može se osigurati kroz promatranje svakog koraka procesa i verificiranje, ako je potrebna, kroz mogućnost ponovnoga ručnog prebrojavanja.

Slično tajnosti glasovanja, NTG sustavi moraju pružiti jamstvo integriteta rezultata kako bi se ispoštovala OESS-ova opredjeljenja o rezultatima prebrojavanja i izvještavanju. Mora postojati mogućnost obavljanja smislenog verificiranja glasova koji su ubačeni elektronički, kao što je verificiranje koje omogućuje ponovno ručno prebrojavanje ili verificiranje od

početka do kraja pojedinačnoga glasovanja. NTG koji se oslanja isključivo na povjerenje javnosti u poštenje izbornih službenika, dobavljača, programera ili tehničara ne pruža učinkovita sredstva za verificiranje integriteta izbora. Mehanizam verificiranja mora također potpuno jamčiti integritet rezultata bez kompromitiranja tajnosti glasovanja.

U svim slučajevima, verificiranje treba obavljati tijelo neovisno o onomu koje provodi izbore i – u svezi sa verificiranjem pojedinačnih glasova – ona se treba obavljati za ukupni broj prebrojanih glasova. Sustavi koji omogućuju pojedinačnim biračima da verificiraju da je vlastiti glas evidentiran ispravno nisu obvezno učinkoviti glede jamčenja integriteta ukupnih rezultata, osim ako se verificiranje može obaviti i na široj osnovi.

1.5.3 Jednako pravo glasa

Stavak 7.3 Kopenhagenskog dokumenta glasi kako će države sudionice omogućiti „jednako pravo glasa za sve punoljetne građane“. Mada ovaj zahtjev ima šire posljedice, jedan od aspekata načela jednakosti jeste da nijedan birač ne može glasovati više puta nego neki drugi birač, niti će građani biti spriječeni sudjelovati u glasovanju. To znači da NTG sustavi moraju spriječiti svaku osobu da glasa više puta nego što je to utvrđeno zakonom, kao i da se nijedan glas ne izuzme iz sustava. Neki sustavi glasovanja putem interneta omogućuju biračima glasovati više od jednom, uz uvjet da se samo posljednji glas računa. Ovo pomaže u smanjenju rizika prisile birača i kupovine glasova. Sukladno tomu, mora biti moguće verificirati da nije došlo ni do kakvog kršenja načela jednakosti. Istovremeno, načelo jednakosti znači kako glasovanje treba biti na raspolaganju svim biračima, osobito biračima koji žive u zemlji. Korištenje tehnologije u procesu glasovanja koja diskriminira određene skupine birača ili ih obeshrabruje od sudjelovanja ne bi bilo sukladno OESS-ovim opredjeljenjima. NTG sustavi isto tako često podržavaju birače da glasuju kako su namjeravali, npr., tako što im pomažu izbjeći nenamjerno višestruko ili nepotpuno glasovanje.¹² NTG sustavi trebaju utvrditi je li nevažeći glasački listić ubačen namjerno ili nenamjerno. Dok namjerno ubacivanje nevažećih glasačkih listića treba biti omogućeno, NTG sustavi trebaju savjetovati birače kako izbjeći ubacivanje nevažećega glasačkog listića ako to ne namjeravaju. Ako se NTG sustavi koriste zajedno s tradicionalnim kanalima glasovanja koji se temelje na papiru, tada sva sredstva glasovanja trebaju biti izjednačena, a prema načinima koje birači izaberu za glasovanje treba se jednako postupati. Inače bi jednakost glasa mogla biti ugrožena.

1.5.4 Univerzalnost glasovanja

Univerzalno pravo glasa ugrađeno je u stavak 7.3 Kopenhagenskog dokumenta. To opredjeljenje znači kako svi punoljetni građani s pravom glasa moraju imati prigodu sudjelovati na izborima, te moraju biti osigurana učinkovita sredstva za njihovo sudjelovanje. Ako se na glasačkim mjestima koristi NTG, to ne smije biti isključiva metoda glasovanja, pošto manje računalno pismeni birači mogu imati problema u rukovanju NTG sustavima. U takvim slučajevima, građani trebaju imati mogućnost koristiti papirne glasačke listiće, ako tako žele. Glasovanje putem interneta ima potencijal omogućiti lakši pristup i više mogućnosti

¹² Za više informacija za glasovanje više i manje od jednom, molimo pogledati dio 4.4 o Upotrebljivosti i dizajnu glasačkog listića.

za sudjelovanje na izborima, osobito za birače koji nisu u mogućnosti pristupiti glasačkim mjestima, poput onih što žive izvan domovine ili birača s invaliditetom. Kao što je slučaj sa svim oblicima glasovanja na daljinu, što uključuje glasovanje putem pošte, uz ovo ide veći rizik od prisile birača ili kupovine glasa.

1.5.5 Transparentnost

Transparentnost je ključni dio OESS-ovih opredjeljenja vezanih za izbore pošto je potrebno verificirati kao su izbori obavljani sukladno zakonu i demokratskim načelima. Promatranje izbora je ključni aspekt transparentnosti, priznat u stavku 8 Kopenhagenskog dokumenta iz 1990. godine. Političke stranke, kandidati i promatrači trebaju imati prigodu pratiti rad izbornih tijela na svim razinama, a osobito procese glasovanja, prebrojavanja i tabelarnog prikaza rezultata.

Takvo promatranje mora biti istinsko.¹³ Mogućnost istinskoga promatranja je posebno važna tamo gdje su u izborni proces uvedene znatne promjene, kao što je NTG. U slučaju elektroničke tehnologije glasovanja i prebrojavanja, samo promatranje birača i službenika koji rukuju uređajima vjerojatno neće biti sasvim dovoljno. Promatrači trebaju imati dodatni pristup kako bi bili uvjereni da je izborni proces potpuno sukladan zakonu i demokratskim načelima. Promatrači se ne smiju miješati u taj proces; međutim, oni trebaju imati potpuni pristup dokumentaciji o sustavu, uključujući certificiranje i izvješća o testiranju. Promatrači ne smiju biti obvezni potpisivati sporazume o povjerljivosti kako bi imali pristup dokumentaciji ili kako bi mogli pratiti procese, jer bi to ugrozilo sposobnost EOM-a da izvjesti o svojim nalazima. Za zakonodavstvo i praksu koji ne omogućuju dovoljno pristupa promatračima ne može se dati ocjena kako u potpunosti ispunjavaju OESS-ova opredjeljenja.

Transparentnost također uključuje obvezu svih sudionika u izborima, uključujući birače, da trebaju imati dovoljno sredstava detaljno naučiti kako sustavi NTG-a funkcioniraju.

1.5.6 Odgovornost

U Odluci Ministarskog vijeća br. 5/03 iz Maastrichta 2003. godine podvučena je važnost odgovornosti sudionika u izbornom procesu prema glasačkom tijelu.¹⁴ Za NTG, to uključuje izborne službenike, dobavljače, tijela za certificiranje i druge uključene u nabavu, upravljanje i korištenje sustava. Izborni službenici trebaju biti odgovorni za ukupnu provedbu izbora, uključujući nadzor nad NTG-om. Ako NTG uključuje tehnologiju koju su isporučili privatni dobavljači, uloge i odgovornosti tih dobavljača moraju biti jasno definirane. Slično tomu, agencije za izdavanje certifikata i druga tijela moraju biti strogo odgovorna kako bi se osiguralo da ispunjavaju svoje odgovornosti.

Odgovornost također znači da se treba voditi detaljan zapisnik s opisom načina na koji izborna administracija ili druge odgovorne osobe rade sa sustavom, kada se to radi i

¹³ Na primjer, u sustavima s papirnim glasačkim listićima, prebrojavanje se ne može smatrati transparentnim ako su promatrači nazočni tijekom prebrojavanja, ali se drže na takvoj udaljenosti da ne mogu vidjeti sadržaj glasačkih listića i ne mogu verificirati jesu li glasovi prebrojani pošteno.

¹⁴ OSCE Ministerial Council, Decision No. 5/03, "Elections", Maastricht, 2. prosinca 2003. godine, <<http://www.osce.org/mc/40533>>.

tko, zapravo, obavlja posao. Idealno bi bilo da procedure opisane u tom zapisniku budu potvrđene od strane neovisnog revizora ili putem podjele dužnosti.¹⁵

1.5.7 Povjerenje javnosti

Povjerenje javnosti je važan element demokratskoga izbornoga procesa i potvrđen je OEES-ovim dokumentima, uključujući Odluku Ministarskog vijeća br. 5/03 iz Maastrichta 2003. godine. Povjerenje javnosti uvijek se uzima u obzir u ODIHR-ovim aktivnostima promatranja izbora. Povjerenje javnosti temelji se dijelom na tomu koliko politička tijela, izborni službenici i sudovi poštuju i pridržavaju se gore identificiranih načela. Povjerenje javnosti u izbore može biti umanjeno percepcijom kako se izborima loše upravlja ili da je moguće kako u potpunosti ne odražavaju volju naroda.

Povjerenje javnosti je bitan uvjet za korištenje NTG-a. Tamo gdje postoji znatna razina nepovjerenja i nezadovoljstva s izbornom administracijom, uvođenje NTG-a moglo bi biti problematično i moglo bi dalje umanjiti povjerenje javnosti u izbore. Postupni pristup u uvođenju, uz iscrpno testiranje, verificiranje i punu transparentnost, može pomoći u postizanju povjerenja javnosti u NTG.

15 Podjela dužnosti znači kako barem dvije osobe trebaju raditi na sustavu u isto vrijeme, čime se osigurava da one jedna drugoj nadziru ponašanje u nastojanju sprječavanja malverzacija.

Izborni službenici pokazuju novu tehnologiju glasovanja biračima u Kazahstanu, 2004. godine

2

Uloga EOM-ovih analitičara u promatranju NTG-a

Kada zemlja koristi tehnologiju radi automatiziranja glasovanja i prebrojavanja glasova, to može utjecati na različite aspekte izbornoga procesa i ne može se promatrati izolirano. Stoga, analiza NTG-a i njegovo promatranje trebaju biti sastavni dio rada svakog EOM-a.

Kao i drugi elementi EOM-a, promatranje NTG-a ima za cilj analizu dobivenih informacija, ocjenu u kojoj mjeri zakoni i prakse ispunjavaju OEES-ova opredjeljenja i druge međunarodne standarde dobre prakse i nacionalno zakonodavstvo, te davanje konstruktivnih preporuka državama sudionicama da uzmu u obzir njihovu kasniju provedbu.

2.1 Uloga NAM-a

Za provedbu NTG-a, potrebne su složene pripreme koje iziskuju dosta vremena kako bi se izazovi predočili ne samo državnim akterima, već i EOM-ovima. Mnoge od tih preporuka za korištenje NTG-a daju se prije dolaska uobičajenog potpunog EOM-a, što se obično događa šest do osam tjedana prije dana izbora. To misijama za procjenu potreba (NAM), koje se šalju u države sudionice OEES-a kada god se zakažu izbori kako bi se procijenile potrebe za ODIHR-ove izborne aktivnosti, dodjeljuje važnu ulogu u slučaju primjene NTG-a. NAM treba istražiti planove događaja vezanih za NTG kako bi se pomoglo u ocjeni odvijaju li se ključni događaji prije ili nakon dolaska osnovnog tima EOM-a. Takvi ključni događaji mogu biti izrada potvrda o pravu glasa za birače,¹⁶ javno testiranje NTG opreme, ključni događaji potpisivanja¹⁷ koji osiguravaju integritet izbora ili uništavanje podataka o bitnoj NTG opremi.¹⁸ Na temelju takvih informacija, NAM može preporučiti da se stručnjaci pošalju prije ili nakon datuma slanja osnovnoga tima. Timovi stručnjaka mogu biti sastavljeni od dva ili tri analitičara, među njima analitičar NTG-a, ponekad zajedno s izbornim, pravnim ili političkim analitičarima kako bi se pratili ti ključni događaji.

2.2 Specifični zadatci za EOM

Kako bi se učinkovito analiziralo korištenje NTG-a na izborima u svezi s navedenih sedam načela, svaki EOM trebat će prikupiti i ocijeniti određene informacije o korištenim tehnologijama, uključujući:

- tip NTG-a koji se koristi;
- navedene razloge za korištenje NTG-a i percipirane prednosti nad tradicionalnim procesima glasovanja i prebrojavanja;
- proces za izbor, nabavu i provedbu NTG sustava;
- je li odluka o uvođenju NTG-a bila široko prihvaćena od strane političkih stranaka, birača i drugih sudionika u izborima ili je, nasuprot tomu, bila kontroverzna;
- postojeći pravni propisi glede korištenja NTG-a, uključujući pristup za promatrače, kao i svaku aktualnu raspravu u svezi s uvođenjem odredbi za njegovo korištenje;
- koja dokumentacija o NTG-u je dostupna javnosti i koja je dokumentacija na raspolaganju samo ograničenoj publici;

16 Potvrda o pravu glasa za birača može biti osobna iskaznica; jedinstvena, jednokratna lozinka; pametne kartice; ili druga sredstva kojima se korisnik nedvojbeno identificira kao osoba s pravom glasa.

17 Ključni događaj potpisivanja je sastanak (uglavnom prigodom glasovanja putem interneta) na kojemu ključni članovi tijela za upravljanje izborima prave tajni elektronički „ključ“ koji se koristi za zaštitu integriteta elektroničkog glasovanja. Taj ključ je često podijeljen na nekoliko dijelova, pohranjen na zasebnim pametnim karticama, koje onda pojedinačni članovi izbornoga upravnog tijela čuvaju sve do nakon zatvaranja izbora. Potom se ti članovi ponovno sastaju kako bi objedinili svoje dijelove ključa, otvorili elektroničku glasačku kutiju i počeli dešifriranje elektroničkih glasova, slično procesu zatvaranja glasačkih kutija i prebrojavanja papirnih glasačkih listića.

18 Uništavanje podataka je metoda kojom se podatci učine neupotrebljivim onda kada više nisu potrebni, na način da ne mogu biti ponovno rekonstruirani. To se može uraditi na razne načine, najčešće magnetskim, fizičkim ili termalnim uništenjem medija na kojemu su pohranjeni.

- upotrebljivost¹⁹ NTG sustava; i
- rad na obuci i obrazovanju birača za korištenje NTG sustava.

EOM-ovi s analitičarom NTG-a bit će u stanju dobiti i analizirati informacije mnogo dublje, razmatrajući pri tomu pitanja kao što je provedba studije izvedivosti prije donošenja odluke, izbor i nabava sustava, certificiranje i testiranje, upotrebljivost, sigurnost softvera i hardvera, zaštita podataka, transparentnost, upravljanje sustavom od strane izbornih administratora, odgovornost dobavljača i izbornih službenika, verificiranje rezultata i revizija.²⁰ Međutim, i drugi EOM-ovi analitičari igrat će važnu ulogu, osobito u situacijama kada analitičar NTG-a nije nazočan tijekom cijele misije.

Bez obzira na korištenu tehnologiju, ključni zadatak za EOM je razumjeti osigurava li NTG gore navedene načela, uključujući tajnost glasovanja i jamstva da rezultati u potpunosti odražavaju izbor birača, ili je bilo rupa koje bi mogle kompromitirati njihovo ispunjenje.

Pored ocjene tehnologije, EOM treba također dobiti druge tipove informacija o korištenju NTG-a, na temelju sastanaka s državnim dužnosnicima, kandidatima, predstavnicima političkih stranaka, organizacijama civilnoga društva, dobavljačima, predstavnicima medija, sucima, pripadnicima akademske zajednice i specijalistima u ovoj oblasti, i drugima. Informacije, zaključci i preporuke koje su rezultat promatranja trebaju se uključiti u izvješće EOM-a. Sljedeći dijelovi ovoga priručnika daju više detalja o svim tim aspektima promatranja i ocjene korištenja NTG-a na izborima.

2.3 Uloga raznih EOM-ovih analitičara

Gdje je to važno i moguće, analitičar NTG-a bit će angažiran za EOM. Analitičar NTG-a treba biti u stanju obavještavati članove misije i pružati dodatne smjernice o okolnostima koje mogu zahtijevati posebnu pozornost. Svi članovi EOM-a trebaju biti svjesni kako se pitanja glede NTG-a odnose na njihovo specifično područje interesa i raditi zajedno na analizi konteksta u kojemu se odvija korištenje NTG-a.

Uloge različitih EOM-ovih analitičara koji će vjerojatno obrađivati informacije vezane za NTG u okviru jedne misije opisane su u sljedećim dijelovima.

2.3.1 Analitičar NTG-a

Analitičar NTG-a igra vodeću ulogu u promatranju i ocjenjivanju korištenja NTG-a na izborima, i njegovim implikacijama na ukupan proces. Glavni zadatak te osobe je shvatiti kako se očekuje da će NTG funkcionirati i kako funkcionira u praksi, te kako to sustavno analizirati prema sedam gore navedenih načela. To uključuje proces kojim se provodi glasovanje, način na koji se glasovi prebrojavaju i kako se glasovi i njihovi rezultati prenose za tabelarni prikaz rezultata središnjoj razini. U nekim slučajevima, to može uključiti i elektroničku identifikaciju birača. Također je potrebno znati koji se hardver i softver koristi u svakoj fazi procesa. Ova

¹⁹ „Upotrebljivost” se definira kao analiza lakoće korištenja i mogućnosti da se nauči tehnologija.

²⁰ Revizija je ocjenjivanje sustava glede toga ispunjava li prethodno definirane kriterije ili ne. Rezultat takvog ocjenjivanja može biti izvješćetaj o reviziji ili certifikat.

pozicija, stoga, zahtijeva široku stručnost u oblasti informacijske tehnologije, iskustvo u oblasti računalne sigurnosti u izbornim sustavima i poznavanje politike glede primjene NTG-a kako bi se ispravno analizirali svi njegovi aspekti, te napredne vještine izvještavanja. U slučajevima gdje je za potrebe EOM-a potrebno specijalizirano tehničko znanje ili znanje o različitim aspektima politike NTG-a, EOM može unajmiti više od jednog NTG analitičara kako bi obuhvatio sve te aspekte.

Analitičar NTG-a treba biti spreman informirati ostale članove osnovnoga tima EOM-a i sve dugoročne i kratkoročne promatrače o sustavu, te identificirati kritična pitanja za promatranje. Usto, analitičar će blisko surađivati s gore navedenim članovima osnovnoga tima kako bi dao analizu konteksta u kojemu se odvija korištenje NTG-a kao i svoj doprinos za izradu promatračkih obrazaca.

2.3.2 Pravni analitičar

Pravni analitičar je odgovoran za analiziranje i ocjenu ustavnih i zakonskih odredbi vezanih za korištenje NTG-a. To treba biti sastavni dio jedne općenitije ocjene pravnoga okvira koja se preuzima kao dio svake EOM. Metodologija za obavljanje ocjene izbornoga pravnog okvira sadržana je u ODIHR-ovim „Smjernicama za analizu pravnoga okvira za izbore”.²¹

Rad pravnoga analitičara doticat će se nekoliko pitanja koja se razmatraju u ovom priručniku, pošto mnoga praktična pitanja provedbe – na primjer, certificiranje, revizija i transparentnost – također moraju biti regulirani zakonom. Pravni analitičar će, stoga, morati blisko surađivati s analitičarem NTG-a.

2.3.3 Izborni analitičar

Primarna odgovornost izbornoga analitičara je ocjena rada izbornih administrativnih tijela. To uključuje korištenje NTG-a u izbornom procesu. Mada se od izbornoga analitičara ne očekuje da obvezno ima tehničko stručno znanje o NTG-u, ta osoba mora biti svjesna specifičnih pitanja glede toga, te kako ta pitanja utječu na ukupno provođenje izbora.

2.3.4 Politički analitičar

Politički analitičar je prva točka kontakta EOM-a s političkim strankama i kandidatima, te također održava kontakte s domaćim promatračima i organizacijama civilnoga društva. Ovaj analitičar je, stoga, dobro pozicioniran da prikuplja informacije i analizira stavove raznih političkih aktera prema NTG-u i procijeni njihovo povjerenje u ovu tehnologiju.

2.3.5 Medijski analitičar

Medijski analitičar provodi kvantitativno i kvalitativno praćenje medija za EOM i održava redovite kontakte s radio-televizijskim kućama i tiskanim medijima. Ovaj analitičar, osobito u manjim misijama za ocjenu izbora u poziciji je podržati rad analitičara NTG-a kroz

²¹ "Guidelines for Reviewing a Legal Framework for Elections", OSCE Office for Democratic Institutions and Human Rights, siječanj 2001. godine, <<http://www.osce.org/odihr/elections/13960>>.

promatranje stava javnosti o uporabi elektroničkog glasovanja na izborima. U situaciji gdje je NTG tek uveden u izborni proces, praćenje medija može igrati važnu ulogu u ocjeni dodane vrijednosti koju sa sobom nosi korištenje NTG-a.

2.3.6 Koordinator dugoročnih promatrača (DP)

Koordinator DP-a je član osnovnoga tima koji prikuplja i analizira regionalne informacije koje prikupe DP, uključujući one koje se tiču korištenja i stavova prema NTG-u. Koordinator DP-a može tražiti od DP-a da prate specifične aspekte na regionalnoj i lokalnoj razini. To je osobito korisno u zemljama gdje se koriste razni tipovi NTG-a u različitim regijama na istim izborima.

2.4 Kodeks ponašanja za OESS-ove/ODIHR-ove promatrače na izborima

Važno je naglasiti kako, sukladno ODIHR-ovom Kodeksu ponašanja za promatrače, svi članovi EOM-a moraju izbjegavati svako miješanje u izborni proces. To posebice znači da EOM ne može potvrditi da NTG sustav radi propisno jer je to uloga nacionalnih vlasti. Nemiješanje također znači kako promatrači ne smiju ponuditi savjet ili prijedloge izbornim službenicima ili kandidatima, te ne smiju izražavati bilo kakva osobna stajališta o NTG-u koji se koristi na izborima. Promatrači ne smiju nikada rukovati NTG uređajima niti opremom na način koji bi se mogao pogrešno protumačiti kao namještanje, niti smiju vršiti neovlaštene testove, pokušavati hakirati sustav ili na drugi način kompromitirati nepristran i predrasudama neopterećen pristup EOM-a.²² Usto, promatrači trebaju paziti kako ne bi prekršili tajnost glasa kada pokušavaju dobiti informacije o NTG-u.

²² "Hakiranje" je aktivnost čija je namjera pronaći i iskoristiti slabosti računalnog hardvera, softvera ili računalnih mreža, koja bi mogla omogućiti neovlašteni pristup sustavu.

Uništeni *hard driveri* koji su prethodno sadržavali šifrirane glasove u Estoniji, 2011. godine

3

Analiza sadržaja novih tehnologija glasovanja: Promatranje koje vrši osnovni tim EOM-a

3.1 Odlučivanje o tomu treba li i kako uvesti NTG

Poput svake promjene izbornoga procesa, NTG se ne uvodi i ne koristi u vakuumu. EOM treba razmotriti pozadinu i razloge koji vode do uvođenja elektroničkog glasovanja. Naročito, EOM treba identificirati koje izazove ili probleme NTG treba riješiti. Uz evidentiranje koristi od NTG-a koje navedu sugovornici, EOM treba dodatno ispitati druge motive za korištenje novih tehnologija.

EOM treba također razmotriti proces za odluku o provedbi NTG-a. Značajne promjene izbornoga procesa mogu utjecati na prava birača, izazvati znatne troškove i mogu imati dalekosežni utjecaj na povjerenje javnosti u sam proces. Takve promjene se, stoga, normalno rade nakon pažljivog proučavanja i široke javne rasprave, uz rasprave u okviru državnih zakonodavnih tijela. EOM treba vidjeti kako je javna rasprava organizirana i koliko je ova rasprava omogućila iznošenje različitih stajališta. Važno je evidentirati jesu li sve političke stranke, skupine civilnoga društva i relevantni stručnjaci bili konzultirani i koliko je njihova moguća zabrinutost uzeta u obzir.

Drugi aspekt odluke korištenja NTG-a je razina dogovora među političkim strankama. Suprotstavljanje korištenju NTG-a može biti pokazatelj nedostatka povjerenja u tehnologiju ili u sposobnost izbornih službenika da je primijene. Odluka koja se donese pored prigovora nekih stranaka ili značajnih sektora civilnoga društva mogla bi učiniti štetu povjerenju javnosti u izborni proces u cjelini.

Daljnje razmatranje koje mora izvršiti EOM je način na koji se NTG primjenjuje u praksi. Odluka da se provede NTG može stvoriti izazove za ispunjavanje izbornih rokova. Često se odluke da se koristi NTG donesu blizu roka sazivanja izbora što ostavlja malo vremena za propisnu pripremu tako složenog posla. Postupno uvođenje NTG-a kroz jedno razdoblje s manjim regionalno ograničenim pilot projektima, koji uključuju testiranje i postupno širenje korištenja NTG-a tijekom nekoliko izbora može poslužiti za identifikaciju i rješavanje problema i može pomoći u izgradnji povjerenja javnosti u tehnologiju.

Takvo postupno uvođenje može biti urađeno, na primjer, kroz probe na neobvezujućim izborima, u nekoliko općina tijekom lokalnih izbora ili na ograničenom broju glasačkih mjesta na nacionalnim izborima. Korištenje NTG-a širokoga opsega u jednom izbornom ciklusu, s druge strane, izlaže izborni proces povećanim rizicima. EOM treba pažljivo razmotriti motive za svako široko uvođenje i je li to vođeno konkretnim izbornim potrebama, interesima dobavljača ili drugim motivima. Nadalje, odluka o korištenju NTG-a ne smije biti donesena tako da se primjenjuje odmah na sljedećim izborima, kako bi se omogućilo vrijeme za izradu studije izvedivosti, nabavu, planiranje, testiranje, ocjenu, certificiranje, obrazovanje birača, izgradnju povjerenja javnosti i njegovu provedbu.

Poznavanje informacijske tehnologije u općoj javnosti i sposobnost da se ona koristi na jednostavan način važni su čimbenici kada se uvodi NTG, osobito kada neće biti na raspolaganju alternativni papirni glasački listići. Na primjer, ako bankomati nisu u širokoj primjeni, ili ako su na raspolaganju samo u urbanim područjima, tada tehnologija glasovanja dodiranjem ekrana potencijalno može zbuniti birače. Drugi pokazatelji pismenosti javnosti iz oblasti informacijske tehnologije su broj vlasnika računala i broj onih koji imaju pristup internetu. Manjak računalne pismenosti može dovesti do toga da je znatnom broju birača potrebna pomoć, što može ugroziti tajnost njihovoga glasa ili njihovu sposobnost slobodnoga biranja. Drugi rizik je da tehnologija može uplašiti neke birače i navesti ih da se suzdrže od glasovanja.

EOM treba također razmotriti potencijalni utjecaj izabranog NVG-a na biračko tijelo u cjelini, kao i glede specifičnih skupina birača. NTG može postati prepreka za sve birače u slučajevima tehničkih problema i pitanja upotrebljivosti, kada pitanja sigurnosti ili troška dobiju prioritet nad koristi ili jednostavno kada je previše birača dodijeljeno svakom uređaju za glasovanje. U takvim slučajevima, proces glasovanja može biti kompliciran, trajati duže ili može rezultirati dugim redovima. Također, ako birači vjeruju kako sustav omogućuje drugima da znaju kako su oni glasovali, ili ako sustav uvodi dodatne složenosti u proces glasovanja, oni mogu biti manje skloni ostvarivati svoje biračko pravo kao rezultat toga. Jednako tako, NTG nudi mogućnost proširenja pristupa za birače s invaliditetom ili one koji govore jezike manjina ali, ako nije pažljivo provedena, ta tehnologija može biti prepreka njihovom sudjelovanju.

Nakon razmatranja ovih pitanja, EOM može donijeti ukupnu ocjenu odluke da se koristi NTG. Može se utvrditi u kojoj mjeri ta odluka odražava stvarne potrebe; je li utemeljena na iscrpnoj studiji i javnoj raspravi; je li to rezultat širokoga sporazuma ili su mu se neki snažno suprotstavili; uvodi li se NTG postupno ili u žurbi; mjera do koje se birači osjećaju ugodno pri korištenju tehnologije; i utjecaj na pravo glasa. Ova ocjena bit će korisna kako bi se procijenio učinak uvođenja NTG-a na povjerenje javnosti u izborni proces u cjelini, što je pitanje o kojemu EOM treba razgovarati sa svim sugovornicima.

Moguća pitanja:

- Koji su bili razlozi za uvođenje NTG-a? Koji su bili problemi ili izazovi koje tehnologija namjerava riješiti?
- Je li odluka o uvođenju NTG-a donesena nakon što je provedena studija izvedivosti? Ako je tako, koja skupina ili skupine su provele te studije? Koja pitanja su bila obuhvaćena? Je li urađena analiza troškova i koristi? Jesu li izvješća o tomu javna?
- Koliko je bila široka javna rasprava? Jesu li skupine civilnoga društva i pripadnici akademske zajednice mogli doprinijeti raspravi na jedan smislen način? Koji su njihovi stavovi glede uvođenja NTG-a i u kojoj mjeri je njihova zabrinutost uzeta u obzir?
- Je li bilo širokoga sporazuma među političkim strankama ili je li bilo značajnog suprotstavljanja? Osjećaju li sve strane da je njihova zabrinutost prikladno razmotrena?
- Je li se NTG uvodio postupno, na primjer kroz pilot projekte? Ako je tako, koliko je takvih projekata provedeno? Jesu li oni bili provedeni na stvarnim i zakonski obvezujućim izborima? Postoje li informacije o tomu koliko su autentični i realistični bili pilot projekti ili testovi? Ako je NTG uveden u širokom opsegu, koji je bio razlog za to? U kojoj mjeri su lekcije pilot projekta unesene integrirano u kasnije korištenje NTG-a u zemlji?
- U kojoj mjeri su birači upoznati s novim informacijskim tehnologijama općenito, kao što su bankomati, računala i internet? Jesu li provedene studije o pismenosti iz oblasti informacijske tehnologije u općoj javnosti?
- Kako sustav utječe na proces glasovanja za potencijalno ranjive skupine birača? Koja su stajališta starijih birača, žena birača, birača iz reda nacionalnih manjina ili birača s invaliditetom? Jesu li oni više ili manje skloni glasovati kao rezultat uvođenja NTG-a?

- U kojoj mjeri postoji povjerenje javnosti u NTG? Uživa li NTG istu razinu povjerenja kao i sustav koji NTG dopunjuje ili zamjenjuje?
- Koji propisi postoje kako bi se osiguralo od mogućega sukoba interesa među dobavljačima, agencijama za certificiranje i izbornim službenicima? Postoji li etički kodeks za sprječavanje pristranoga odlučivanja ili akti prihvatanja bilo čega od financijske vrijednosti između dobavljača i dužnosnika?

3.2 Pravni kontekst

Ovaj dio je usmjeren specifično na to osigurava li pravni okvir u potpunosti da korištenje NTG-a bude usklađeno s temeljnim opredjeljenjima OESS-a i drugim dobrim međunarodnim praksama za demokratske izbore i je li primjena NTG-a sukladna tim načelima, kao i domaćem zakonodavstvu.

Ključni zadatak EOM-a je razumjeti kako je NTG reguliran kako bi se izbori mogli promatrati. To zahtijeva pažljivu provjeru odredbi ustava, zakona i propisa koji se odnose na izbore. To može zahtijevati i razmatranje drugih zakona, kao što su oni vezani za zaštitu podataka. Prethodna sudska osporavanja NTG-a i sudsku praksu, koja je iz toga proizašla, također treba razmotriti.

Detaljni propisi mogu biti prvenstveno sadržani u izbornim zakonima kojima se reguliraju sami izbori ili bi se, alternativno, pravni okvir mogao definirati samo općim pravilima, dok se detalji ostavljaju za obvezujuće propise koje izdaje tijelo za provedbu izbora. Iako ovo drugo rješenje ima prednosti zbog prilagodljivosti, ono može ostaviti i prevelik prostor za prilagodbu izbornih procedura potrebama tehnologije, umjesto da se događa suprotno, te za zaobilazanje važnih jamstava, ukoliko ostane malo vremena uslijed kašnjenja u uspostavi sustava NTG-a. Također ne smije biti znatnih rupa u pravnom okviru; na primjer, treba biti jasno koji se koraci poduzimaju u slučaju da NTG djelomično ili u potpunosti ne funkcionira na jednom ili više glasačkih mjesta.

Drugi ključni zadatak je razmotriti definira li izborna zakonodavstva jasno barem načela tajnosti, jednakosti, univerzalnosti, transparentnosti, odgovornosti i integriteta rezultata. Jednakost i tajnost glasovanja uključeni su u ustave mnogih država sudionica. Ako su nužne posebne odredbe kako bi se osiguralo da sustavi NTG-a jamče ta načela, idealno bi bilo da one budu dio izbornoga zakonodavstva. EOM treba, stoga, potvrditi da pravni okvir zahtijeva jednakost i tajnost glasovanja i ocijeniti jesu li odredbe vezane za NTG sukladne tim zahtjevima, kao i reguliraju li korištenje NTG-a na sličan način kao i glasovanje na papirnim glasačkim listićima. Kao takav, taj zakon treba jasno razgraničiti i regulirati sve faze korištenja NTG-a u izbornom procesu, uključujući distribuciju, uspostavu, pokretanje, rad, zaustavljanje i zatvaranje sustava, kao i pohranjivanje, brojanje i tabelarni prikaz glasova. Kao što je to slučaj kod glasovanja pri kojemu se koriste papirni glasački listići, zakon treba uspostaviti jasne kriterije radi utvrđivanja valjanosti elektroničkog glasačkog listića, osobito u slučaju kada sustav NTG-a ne funkcionira.

Izborna zakonodavstva treba također odgovoriti na pitanje kako sustav NTG-a može osigurati pošteno prebrojavanje glasova. To znači da u slučaju pravnog osporavanja ili

revizije rezultata, sustav NTG-a treba pružiti mogućnost valjane verifikacije elektroničkog glasovanja. Kao što je već navedeno, mogućnost ručnog brojanja glasova na papiru može biti način verificiranja, kada sustavi funkcioniraju u kontroliranim okruženjima. Kako bi to imalo smisla, zakon treba zahtijevati da evidenciju na papiru verificira i birač i da bude sačuvana u sustavu (VVPAT). Zakon treba utvrditi tko može zahtijevati ponovno glasovanje i pod kojim uvjetima.

Još jedno važno pitanje je kako je načelo odgovornosti definirano u izbornom zakonodavstvu i propisima. Ako NTG uključuje tehnologiju koju isporučuju dobavljači, zakonodavstvo treba regulirati njihovu odgovornost kako bi se osiguralo da nema sivih zona u kojima te tvrtke mogu uzurpirati odgovornosti koje pripadaju javnim tijelima. Privatni ugovarači ili dobavljači ne smiju zamijeniti nijednu od bitnih funkcija provođenja izbora, što treba ostati pod potpunom kontrolom izbornoga procesa. Slično, mora se zahtijevati stroga odgovornost agencija za certificiranje kako bi se osiguralo da one ispunjavaju svoje obveze.

Zakon treba također utvrditi obujam pristupa za promatrače, političke stranke i birače. EOM treba razmotriti pruža li zakon primjereno i na odgovarajući način promatraču pristup sustavu sukladno načelu transparentnosti. Pristup se može dati kroz mogućnost testiranja NTG-a tako da specijalisti pokušaju identificirati sigurnosne slabosti ili druge nedostatke tako što će izvesti radnje koje sustav izlažu riziku, pregledati dokumentaciju poput studija izvedivosti, materijala za nabavu, priručnika, izvješća o procjeni i certificiranju, izvornoga koda²³ ili elektroničkih dnevnika sustava.

Glede sigurnosti NTG-a, važno je znati postoje li odredbe, i koje su vrste predviđene u krivičnom zakonu za napade na IT sustave i postoje li posebne odredbe za napade na IT sustave koji se koriste u svrhu izbora.

EOM treba posvetiti posebnu pozornost ocjeni pravnoga okvira za razmatranje prigovora i žalbi, kao i promatrati funkcioniranje procesa ulaganja prigovora i žalbi u praksi, uključujući slučajeve pravnih sporova vezanih za pitanja NTG-a. Takvi izazovi mogu biti vezani za korištenje samoga sustava tijekom procesa glasovanja i prebrojavanja ili se mogu odnositi na druge elemente procesa, kao što je certificiranje sustava ili što se događa ako NTG sustav ne funkcionira. Iako NTG omogućuje brzo izvještavanje o rezultatima, to ne smije spriječiti mogućnost ulaganja žalbe na odluke ili osporavanja rezultata, a zakonom utvrđeni rokovi trebaju na odgovarajući način odražavati ovo pravo.

U slučaju pravnoga osporavanja rezultata, trebaju postojati smjernice glede pravnoga temelja za provedbu ponovnoga prebrojavanja i koje tijelo ima ovlast narediti ponovno prebrojavanje. Ponovno prebrojavanje može se zahtijevati ukoliko postoji prigovor u kojemu se predoče dokazi o anomaliji ili pogreški koja može utjecati na izborne rezultate.

Ako NTG čuva evidenciju na papiru, zakonske odredbe trebaju, kao daljnje sredstvo za verificiranje rezultata, zahtijevati nasumičnu reviziju elektroničkih rezultata kao i onih na papiru, barem u statistički relevantnom postotku glasačkih mjesta. Takve revizije trebaju

²³ Izvorni kod (*source code*) je čitljivi tekst napisan specifičnim računalnim jezikom koji je spreman za prevođenje u set računalnih uputa, tj. u izvršivi program.

biti otvorene za promatrače. Sustavne pogreške, nefunkcioniranje pisača ili namjerna malverzacija mogu rezultirati situacijama gdje se elektronička evidencija i ona na papiru ne podudaraju i ne poklapaju, u slučaju ponovnog ručnog prebrojavanja ili revizije. U slučaju razlika za koje se ne čini da su rezultat obične ljudske pogreške tijekom ponovnoga ručnog prebrojavanja, zakon treba jasno navesti kako ta razlika utječe na rezultate i može li bilo koji dio rezultata biti proglašen nevažećim. Zakonski okvir kojim se regulira osporavanje izbornih rezultata treba odgovoriti na pitanje imaju li evidencija na papiru ili elektronička evidencija prednost u slučaju pravnih sporova.²⁴

Ako zakon utvrđuje sredstva za verificiranje integriteta rezultata, pored ponovnoga ručnog prebrojavanja ili ručnih revizija rezultata, EOM mora pažljivo ocijeniti jamči li u potpunosti taj mehanizam integritet rezultata bez kompromitiranja tajnosti glasovanja.

Konačno, EOM treba razmotriti pitanja zaštite podataka. Stavak 24 OEES-ovog Moskovskog dokumenta iz 1991. godine priznaje pravo na privatnost. To je osobito bitno u svezi s tehnološkim primjenama gdje identitet birača može biti na neki način evidentiran, kao što je proces glasovanja putem interneta. EOM treba utvrditi koji zahtjevi glede zaštite podataka postoje i pridržava li se NTG sustav tih zahtjeva, uključujući sve posebne zahtjeve koji mogu postojati za sustave obrade osjetljivih osobnih podataka, kao što je političko mišljenje birača. Nadalje, EOM treba pokušati procijeniti je li korist od primjene NTG-a, osobito kada su u pitanju osobni podatci, razmjerna njegovoj dodanoj vrijednosti u izbornom procesu. Standardi zaštite podataka zahtijevaju da svaki birač bude svjestan postojanja automatske obrade, vrste prikupljenih podataka i identiteta skupljača podataka; da se podatci obrađuju samo u svezi s danim izborima i ne koriste se u bilo koju drugu svrhu; i da se ne čuvaju duže nego što je to potrebno (odnosno, da se unište nakon kraja procesa ulaganja prigovora i žalbi).

²⁴ Općenito, treba dati prednost evidenciji na papiru. Glavni naglasak treba biti na osiguravanju da i evidencija na papiru i elektronička evidencija dođu do usporedivih rezultata. Ukoliko ostane sumnja, moglo bi se razmotriti ponavljanje izbora.

Moguća pitanja:

- Kako je korištenje NTG-a definirano i regulirano zakonom? Reguliraju li zakoni i/ili propisi izbore dovoljno detaljno tako da pružaju jasnu smjernicu o svim pitanjima NTG-a?
- Je li korištenje NTG-a prethodno osporavano na sudu? Ako je tako, na kojem temelju i kako su ti predmeti riješeni?
- Pruža li zakon u potpunosti jednakost i tajnost glasovanja? Jesu li zakonske odredbe vezane za NTG sukladne tim načelima? Na primjer, daje li zakon biraču priliku zadržati bilo koji dokument ili podatak koji bi mogao biraču omogućiti da dokaže kako je glasovao pod prisilom ili povezuje li proces verificiranja birače s njihovim glasovima?
- Pruža li zakon sredstva za puno verificiranje da rezultati predstavljaju autentični izbor birača?
- Zahtijeva li zakonodavstvo da sustav NTG-a zadržava evidenciju o tomu kako se glasovalo na papiru? Ako je tako, je li to verificirao birač, tj., VVPAT?
- Koji sporazumi postoje za reviziju evidencije na papiru koje verificira birač? Provede li se te revizije automatski ili na zahtjev? Omogućuje li zakon da se evidencije na papiru koje je verificirao birač uzmu u obzir tijekom provedbe ponovnog prebrojavanja? Koja se evidencija, elektronička ili ona na papiru, smatra zakonski obvezujućim glasačkim listićem?
- Definira li zakonodavstvo na primjeren način odgovornost izbornih administratora, regulatornih tijela i dobavljača uključenih u nabavu, korištenje i nadzor nad sustavima NTG?
- U kojoj mjeri zakon zahtijeva da aktivnosti izborne administracije glede sustava elektroničkog glasovanja budu dokumentirane?
- Utvrđuje li zakon što se događa u slučaju da NTG ne funkcionira na propisan način?
- Na koji način zakon pruža promatraču pristup NTG-u? Je li promatračima omogućen pristup dokumentaciji u svezi s NTG-om? Postoje li bilo kakva ograničenja? Imaju li promatrači zakonsko pravo dobiti izvorni kod, kao i izvješća o certificiranju i reviziji?
- Dopuštaju li zakonske odredbe učinkovitu reviziju prigovora i žalbi vezanih za NTG? Tko ima pravo uložiti žalbu u svezi s korištenjem NTG-a? Što se može smatrati dokazom? Pruža li zakon mogućnost nasumičnog ponovnog ručnog prebrojavanja glasova? U kojim okolnostima?
- Koji su pravni zahtjevi glede zaštite podataka? Poštuju li izborne procedure te zahtjeve, osobito u obradi osjetljivih podataka?
- Propisuje li pravni okvir sankcije za napade na sustav NTG-a koje se mogu provesti?
- Pruža li pravni okvir prikladne vremenske okvire za ključne odluke vezane za NTG, uključujući nabavu i testiranje?

3.3 NTG i izborni sustav

EOM treba analizirati osnovni set podataka o obujmu do kojega će NTG biti korišten na izborima. Ako se NTG koristi na glasačkim mjestima, važno je znati koliko je glasačkih mjesta opremljeno NTG-om, gdje su oni smješteni, na koliko birača to utječe i predstavljaju li ti birači neku posebnu skupinu (na primjer, nacionalnu manjinu ili osobe s invaliditetom). Također je važno znati hoće li birači na odabranim područjima koristiti NTG isključivo, ili alternativno, i hoće li biti također u stanju koristiti i papirne glasačke listiće. Slične informacije trebaju se prikupiti ako se koristi Internet ili bilo koja druga metoda elektroničkog glasanja na daljinu.

Drugi početni zadatak EOM-a je razmotriti elektronički sustav i njegov utjecaj na moguću primjenu NTG-a. Za parlamentarne izbore, razmjerni sustav za cijelu zemlju sa zatvorenim listama može zahtijevati samo jedan tip glasačkog listića, koji koriste svi birači. Sustav preferencijalne liste dopušta biračima izabrati jednog ili više kandidata s liste, ili čak s više njih. Sustav utemeljen na izbornim jedinicama, bilo da je s više mandata ili s jednim mandatom, zahtijevat će drukčije glasačke listiće za svaku izbornu jedinicu. Višestruki izbori koji se provode istovremeno, kao što su lokalni i regionalni izbori, zahtijevat će više elektroničkih glasačkih listića za svaku izbornu jedinicu. Sve to bi imalo utjecaja na lakoću s kojom se može provesti NTG.

Bez obzira na relativnu složenost ovoga sustava, važno je da svaki birač u danoj izbornoj jedinici dobije ispravan glasački listić ili listiće. To je analogno izborima koji se provode s papirnim glasačkim listićima, pri čemu je ključna razlika to što NTG mora biti programiran za svaki tip glasačkog listića unaprijed za svake izbore. Učitavanje glasačkog listića može se uraditi različitim tehničkim sredstvima i može se događati na središnjoj ili na nižoj razini. Važno pitanje je da učitavanje (*upload*) podataka podrazumijeva određene rizike vezane za računalnu sigurnost, te se treba provesti sukladno prethodno utvrđenom protokolu koji je dostupan promatračima.

Uz sigurnost sustava, tip potrebnog glasačkog listića također ima implikacije za njegov dizajn. Nasuprot papirnim glasačkim listićima, koji nisu ograničeni veličinom, veličina računalnih ekrana ograničava broj opcija koje se u jednom trenutku mogu prikazati.

Obje teme su obrađene detaljnije u sljedećem dijelu.

Moguća pitanja:

- U kojem se obujmu NTG koristi na izborima? Ako se NTG koristi na glasačkim mjestima, koji će postotak glasačkih mjesta koristiti NTG, a koji postotak će koristiti glasovanje na papiru (ili oboje)?
- Hoće li birači na glasačkim mjestima koji koriste NTG uređaje biti u stanju glasovati na papirnim glasačkim listićima, ako daju prednost toj metodi?
- Ako se koristi internetsko glasovanje ili druge tehnologije elektroničkog glasovanja na daljinu, koji postotak birača će imati pristup ovoj tehnologiji? Je li takvo korištenje ograničeno na bilo koju geografsku regiju ili skupinu birača (na primjer, nacionalne manjine ili osobe s invaliditetom)?
- Koje su implikacije postojećeg izbornog sustava za NTG?

3.4 Političke stranke, civilno društvo i mediji

Mišljenja političkih stranaka u svezi s uvođenjem NTG-a važan su pokazatelj povjerenja javnosti. Idealno bi bilo da EOM zatraži mišljenja svih političkih stranaka koje sudjeluju na izborima, ali tamo gdje to nije moguće zbog velikog broja stranaka, EOM treba posebno razgovarati o pitanjima NTG-a sa strankama zastupljenim u parlamentu, ili većim strankama u vladi i oporbi. Razlozi za ili protiv elektroničkog glasovanja bit će važni za razumijevanje ukupnog konteksta. Stranke treba također pitati koje su korake, ako ih ima, poduzeli izborna administracija ili druga tijela kako bi riješili njihove razloge za zabrinutost. Povjerenje stranaka u profesionalnu sposobnost i objektivnost izborne administracije – što može biti drukčije od povjerenja koje je vezano za NTG - također treba biti raspravljeno.

Skupine civilnoga društva su drugi izvor informacija za EOM. Skupine domaćih promatrača mogu promatrati korištenje NTG-a i mogu imati javne stavove glede toga. U nekim zemljama, male skupine iz akademske zajednice ili računalni stručnjaci mogu biti aktivni po ovom pitanju, a EOM treba tražiti njihova stajališta. Tamo gdje to nije tako, EOM treba pokušati razgovarati s relevantnim stručnjacima za informacijske tehnologije, jer će to često biti korisno za dobivanje mišljenja o temeljima za uvođenje sustava, uključenim dobavljačima i računalnoj pismenosti javnosti.

EOM treba ocijeniti u kojoj mjeri političke stranke i skupine civilnoga društva promatraju korištenje NTG-a. Ako se čini kako su prilično neaktivni, to može biti znak ukupnog povjerenja, ali može biti i zbog ograničenja glede promatranja ili nedostatka stručnog znanja. EOM treba pitati jesu li stranke, domaći promatrači ili ostali zahtijevali pristup bilo kojem aspektu procesa i, ako je tako, koje provjere su mogli provoditi i koje informacije nisu mogli dobiti, ako je to bio slučaj. EOM treba također utvrditi jesu li takve skupine u stanju imati pristup potpunoj traženoj dokumentaciji, uključujući sustavnu dokumentaciju, izvješća o certificiranju i izvornom kodu.

Također je korisno pratiti je li korištenje NTG-a pitanje kampanje i u kojoj mjeri postoji javna rasprava na tu temu. Medijsko praćenje koje vrši EOM može prikupljati statističke podatke o

izvještavanju o ovom pitanju u različitim medijima i količini materijala za obrazovanje birača u medijima, uključujući njihovo medijsko emitiranje.

Drugo bitno pitanje može biti kakav je pristup i koliko se koristi internet u određenoj zemlji. Koliko je slobodan pristup internetu važno je kontekstualno pitanje. Ako su političke informacije cenzurirane ili određene internet stranice nedostupne, to može utjecati na javnu percepciju korištenja računalne tehnologije u izbornom procesu.

Moguća pitanja:

- ⊖ Kakva su stajališta političkih stranaka glede uvođenja i korištenja NTG-a? Je li se ijedna politička stranka suprotstavila uvođenju? Ako je tako, imaju li oni još uvijek isti stav? Koji su razlozi koje je navela bilo koja oporbena stranka? Je li korištenje NTG-a pitanje vezano za kampanju?
- ⊖ U kojoj mjeri su političke stranke i kandidati upoznati s NTG-om?
- ⊖ Koja su stajališta domaćih promatračkih organizacija?
- ⊖ Jesu li političke stranke, kandidati i skupine domaćih promatrača pratili bilo koji aspekt NTG-a?
 - › Ako nisu, zašto?
 - › Ako jesu, što su utvrdili?
 - › Je li bilo nekih aspekata procesa ili dokumentacije kojima nisu mogli pristupiti?
- ⊖ Koja su stajališta stručnjaka za informacijsku tehnologiju i pripadnika akademske zajednice?
- ⊖ Koliko ima javne rasprave o pitanjima NTG-a? U kojoj mjeri je ta rasprava prisutna u medijima?

Izborni službenik pokazuje tehnologiju skeniranja glasačkog listića u Ruskoj Federaciji, 2011. godine

4

Ocjenjivanje novih tehnologija glasovanja: Rad analitičara NTG-a

U okviru EOM-a analitičar NTG-a ima primarnu ulogu ocijeniti korištenje NTG-a na izborima. U suradnji s drugim članovima osnovnoga tima za ocjenu konteksta, analitičar će posvetiti iscrpnu pozornost određenom broju aspekata NTG-a koji zahtijevaju tehničku stručnost u oblasti informacijske tehnologije i računalne sigurnosti.

4.1 Nabava i kupnja NTG-a

Jedno pitanje koje analitičar NTG-a treba razmotriti je način na koji je tehnologija nabavljena. Iako EOM ne određuje je li odabran „najbolji“ sustav, proces kojim je određeni sustav odabran može pružiti važne osnovne informacije.

Države sudionice OESS-a nabavile su svoje NTG sustave na različite načine. U nekim slučajevima, vlasti su same razvile tehnologiju, često u suradnji s nekom privatnom ili javnom tvrtkom. U drugim slučajevima, vlasti su kupile ili unajmle postojeće sustave od specijaliziranih privatnih dobavljača. Bez obzira na izvor, treba uzeti u obzir profil i iskustvo dobavljača ili softverske tvrtke. Ako dobavljač ima malo iskustva s NTG-om ili ako je prethodno iskustvo pokazalo ozbiljne nedostatke u tehnologiji ili njezinoj primjeni, tada može biti razloga za zabrinutost. Veze između dobavljača ili bilo koje političke stranke, javnoga dužnosnika ili drugih čimbenika koji mogu baciti sumnju na percepciju dobavljača kao neutralnog, također mogu biti indikativne za manjkav proces nabave.

Drugi važan čimbenik za razmatranje je transparentnost cijeloga procesa selekcije. Kriterij koji se primjenjuje za izbor određenog tipa sustava treba biti jasno utvrđen prije samoga izbora i dostupan javnosti. To uključuje ne samo tehničke kriterije, već i kriterije za nabave. EOM treba pokušati utvrditi je li postojao otvoreni, natjecateljski tenderski proces na temelju prethodno utvrđenih javno dostupnih kriterija. Ako to nije slučaj, ili ako ima pokazatelja kako su kriteriji bili „skrojeni“ prema određenom dobavljaču, EOM to treba uzeti u obzir.

Moguća pitanja:

- Tko je razvio i proizveo NTG?
- Tko je vlasnik NTG-a? Na koje vrijeme je sklopljen ugovor između tijela za upravljanje izborima i dobavljača? Sadrži li ugovor sigurnosne naknade ili troškove za pohranjivanje podataka koji rezultiraju visokim dugoročnim troškovima? Tko je odgovoran za rješavanje incidenata na dan izbora, tijelo koje upravlja izborima ili dobavljač?
- Uz ispunjavanje tehničkih zahtjeva i onih vezanih za nabave, ima li odabrani dobavljač prethodno iskustvo s elektroničkim sustavima korištenim na izborima? Je li to prethodno iskustvo ocijenjeno kao pozitivno ili negativno?
- Ima li dobavljač ili tvrtka koja je razvila program bilo kakve veze s određenim političkim strankama, kandidatima, političkim ličnostima ili javnim dužnosnicima? Ako je tako, jesu li sugovornici iskazali zabrinutost zbog tih veza?
- Kada se sve faze procesa promatraju u cjelini, je li proces bio transparentan i podložan javnom nadzoru?
- Je li proces izbora bio otvoren tako da su svi dobavljači imali mogućnost sudjelovati, ili se čini kako je proces bio „skrojen“ prema određenom dobavljaču?

4.2 Uloga izborne administracije u korištenju NTG-a

Analiza je li tijelo za upravljanje izborima imalo punu kontrolu nad uspostavom i upravljanjem sustavom NTG-a je važno pitanje za EOM. S obzirom kako je NTG međusobno povezan s nekoliko aspekata izbornih procesa – uključujući ne samo glasovanje, već također registriranje stranaka i kandidata, tabelarni prikaz rezultata, registriranje birača i održavanje popisa birača i informacija – izborna administracija treba promatrati NTG kao sastavni dio izbornoga procesa, a ne kao jednu značajku koja je delegirana tehničarima ili drugim institucijama.

EOM treba identificirati koja su tijela izborne administracije odgovorna za objavljivanje propisa vezanih za NTG, programiranje i rukovođenje sustavom te osiguravanjem nadzora nad integritetom izbora.

U nekim sustavima izborne administracije, svi zadatci mogu potpasti pod jedan hijerarhijski sustav s jednim primarnim autoritetom, kao što je središnje izorno povjerenstvo. U drugima, ti zadatci mogu biti podijeljeni na decentraliziran način, pri čemu je jedno tijelo (na primjer, vladino ministarstvo) odgovorno za izdavanje propisa, lokalne vlasti odgovorne za uspostavu i rad sustava, a treće tijelo je odgovorno da se provedba NTG-a odvija sukladno zakonu. Iako ova struktura može odgovarati onoj koja se koristi za provedbu izbora s papirnim glasačkim listićima, može biti važnih razlika koje treba uzeti u obzir kada se koriste NVG sustavi.

EOM treba također identificirati strukture kao što su odjeli ili jedinice, unutar svakog tijela izborne administracije koje ima primarnu odgovornost za pitanja vezana za NTG i obujam njihove odgovornosti. Bilo bi korisno utvrditi jesu li te strukture posvećene jedino NTG-u ili se bave i drugim pitanjima kao što su popisi birača, proizvodnja materijala za obrazovanje birača ili menadžment IT-a izbornoga administrativnog tijela. Ako to nisu strukture posvećene samo ovom zadatku, postoji mogućnost da budu preopterećene time što su preuzele dodatnu ulogu upravljanja NTG-om.

4.2.1 Restrukturiranje procesa glasovanja

Pravilno planiranje je preduvjet za uspješnu provedbu izbora, osobito kada se koristi NTG. Uz tehničku specifikaciju same tehnologije, izborna administracija treba razmotriti restrukturiranje procesa glasovanja kako bi se eksplicitno uzelo u obzir korištenje NTG-a kao bitnog elementa, naročito kada se on prvi put uvodi. Moguće je da će biti potrebne izmjene procedura za prijevremeno glasovanje, tiskanje glasačkog materijala, postavljanje kabina za glasovanje, identificiranje birača i druge elemente. Ako se upravljanje procesom glasovanja ne razmotri i ne redizajnira, to može imati neočekivane posljedice za izborni proces. Na primjer, nedovoljan broj NTG uređaja, ili birači kojima treba više vremena da glasuju koristeći uređaje nego što se očekivalo, mogu rezultirati dugim čekanjem. Konsolidacija glasačkih mjesta kako bi se prihvatio ograničeni broj elektroničkih uređaja za glasovanje može izazvati probleme s popisima birača ili zabunom birača u svezi s mjestom na kojem glasuju.

4.2.2 Višestruki kanali glasovanja: Integracija elektroničkog procesa i onog u kojemu se koristi papir

Složenost ukupnoga procesa glasovanja može biti veća kada se NTG koristi usporedo sa sustavom glasovanja na papiru, što je često slučaj. Nabava i raspodjela izbornih materijala, upravljanje popisima birača, upute za službenike na glasačkim mjestima, obuka, obrazovanje birača i tabelarni prikaz rezultata, sve će to do određene mjere biti pod utjecajem korištenja višestrukih metoda glasovanja (ili „kanala“).

EOM će trebati provjeriti da raspoloživost više kanala ne oduzme biračima pravo glasa, da im se dopusti da glasuju više nego jednom ili da ih se prisili da koriste elektronički sustav protiv svoje volje. To zahtijeva komunikaciju među kanalima. Na primjer, mora postojati sustav koji sprječava da birač glasuje i putem interneta i papirnim glasačkim listićem. U sustavima u kojima glasovanje na papiru zakonski otkazuje i zamjenjuje glasovanje putem interneta, EOM treba provjeriti da otkazivanje elektroničkog glasovanja ili dvostrukih elektroničkih glasova bude urađeno propisno i prije nego što se glasovi izbroje. To treba učiniti na takav način da sadržaj glasačkog listića ne može biti povezan s biračem. Ako se ovaj mehanizam provodi na dan izbora, to promatrači trebaju pažljivo procjenjivati.

Za tabelarni prikaz i objavu rezultata na izborima na kojima se koristi više kanala glasovanja, EOM mora utvrditi metodu za prenošenje rezultata u sustav glasovanja na papiru i u NTG-u, te kako će više setova rezultata biti zbrojeni. Ako se podaci iz NTG-a i iz procesa u kojemu se glasuje na papiru prenose različitim metodama, postojat će potreba da se ti podaci u jednom trenutku zbroje.

Kako bi se osigurala transparentnost tabelarnog prikaza rezultata, važno je omogućiti političkim strankama, kandidatima i promatračima da verificiraju da su rezultati s glasačkog mjesta ispravno tabelirani na višim razinama izborne administracije. Ovo nalaže da sustav tabelarnog prikaza rezultata pruža jasne, detaljne informacije koje su spremne i javno raspoložive. Složenost višestrukog sustava ili svakog kašnjenja u izvještavanju o rezultatima ne smije se koristiti kao izgovor da se ne pruže primjerene informacije.

4.2.3 Nadzor

Nakon identificiranja upravljačke strukture za korištenje NTG-a, EOM treba razmotriti kako se upravljanje i nadzor nad tehnologijom vrši u praksi. Uloge i odgovornosti svake razine izborne administracije trebaju biti jasni za izborne službenike i EOM treba verificirati da svaka razina pravovremeno prima potrebne materijale, upute, obuku i financijska sredstva. EOM treba također verificirati u kojoj mjeri postoji njihov vlastiti kapacitet za upravljanje NTG-om i/ili da su uspostavljeni učinkoviti mehanizmi nadzora kako bi se osiguralo da svako tijelo izborne administracije ispunjava svoje odgovornosti na pravilan način.

Usto, treba procijeniti koliko službenici izborne administracije razumiju tehnologiju koja se koristi i moguće rizike. Ako službenici vjeruju kako su pitanja NTG-a prvenstveno tehničke prirode i da se stoga trebaju prepustiti tehničkim stručnjacima, oni mogu biti manje spremni vršiti propisani nadzor ili preuzeti korektivne radnje ukoliko dođe do problema. EOM treba također pokušati identificirati svaku zabrinutost izbornih službenika o NTG-u ili o njegovom upravljanju.

4.2.4 Upravljanje rizikom

Izborna administracija može planirati neočekivane probleme ili čak pogreške NTG sustava do kojih dolazi uslijed tehnoloških ili ljudskih čimbenika. EOM treba ocijeniti koje je izvanredne planove pripremila izborna administracija u svezi s mogućim pogreškama sustava na dan izbora. Ovo uključuje osiguravanje da se elektronički podatci čuvaju i mogu ponovno izvući u slučaju fizičke pogreške, kao što je nestanak struje; identificiranje tko je odgovoran za rješavanje problema i maksimalno vrijeme reakcije; osiguravanje priručnika kako bi se pomoglo službenicima na glasačkim mjestima u rješavanju problema; i pružanje mogućnosti biračima da glasuju čak ako se sustav ne može ponovno uspostaviti. Razdoblje glasovanja u slučaju glasovanja putem interneta može biti zaustavljeno nekoliko dana prije dana izbora kako bi se biračima pružila mogućnost glasovanja na papiru, otkriju li se krupni problemi u tom razdoblju.

4.2.5 Uloga dobavljača

Važno je da EOM razumije odnose između izborne administracije i dobavljača ili drugih vanjskih tvrtki. Iako dobavljači često igraju ulogu u održavanju i ažuriranju NTG-a, zbog njihovog tehničkog znanja, izborni službenici odgovorni su za provedbu izbora i trebaju imati punu ovlast, nadzor i odgovornost nad tehničarima. Tamo gdje postoji značajan stupanj oslanjanja na dobavljače, čak i na privremenoj osnovi ili putem prava na intelektualno vlasništvo radi primjene proizvoda i softvera, promatrači trebaju dodatno ispitati stanje kako bi ocijenili je li to oslanjanje iz temelja promijenilo sposobnost izborne administracije propisno kontrolirati provedbu procesa glasovanja. Svaka indikacija da dobavljači, a ne izborni službenici, kontroliraju taj proces predstavlja razlog za zabrinutost, jer to može kompromitirati nepristranost i neovisnost izborne administracije.

EOM treba razmotriti osiguravaju li bitne dijelove izbornoga procesa dobavljači, a i samu odgovornost dobavljača. Dobavljač treba imati stalnu odgovornost održavanja i servisiranja sustava. To uključuje rješavanje pogrešaka u dizajnu, lošem funkcioniranju ili drugih problema s NTG-om. Treba biti jasno da je uloga dobavljača podržati provedbu poštenih i demokratskih izbora. Oni ne smiju zamijeniti bilo koju bitnu funkciju izborne administracije koja treba zadržati punu kontrolu nad izbornim procesom.

4.2.6 Obuka službenika na glasačkim mjestima

Kao i kod izbornih sustava u kojima se glasuje na papiru, obuka službenika izborne administracije je od ključne važnosti za korištenje NTG-a na način koji je sukladan pravnim i demokratskim načelima. S obzirom na složenost i izazove korištenja NTG-a, vjerojatno će biti potrebna opsežna obuka za službenike na glasačkim mjestima. Članovi povjerenstva moraju razumjeti temelje funkcioniranja NTG-a kako bi odgovorili na manje i veće tehničke probleme, obrazložili tehnologiju i odgovorili na pitanja o njezinoj uporabi, informirali birače i, na kraju ali ne i najmanje važno, pomogli izgraditi njihovo povjerenje u sustav.

EOM treba procijeniti ukupnu učinkovitost obuke u mjeri u kojoj je to moguće. Planovi obuke trebaju odražavati vremenske rokove i proračune potrebne za opsežnu obuku, a metodologija se treba usmjeriti ne samo na pravne zahtjeve i procedure, već i na to što činiti u slučaju problema. EOM treba pokušati pratiti obuku službenika na biračkim mjestima i analizirati materijale za obuku. To može pružiti bolje razumijevanje procesa elektroničkoga glasovanja i može biti osobito dragocjeno za brifing KP-a. Promatranje obuke i analiza materijala za obuku mogu također otkriti nedostatke u obuci koji mogu dovesti do mogućih problema na dan izbora za koje bi promatrači morali znati.

4.2.7 Obrazovanje birača

Birači trebaju općenito biti u stanju birati i glasovati bez pomoći. Stoga je obrazovanje birača ključno za provedbu i korištenje NTG-a. EOM treba procijeniti do koje su mjere informacije o sustavu bile na raspolaganju biračima i koliko su bile potpune, osobito kada se primjenjuje novi sustav ili kada se uvedu bitne izmjene postojećega sustava. Usto, takvo obrazovanje birača treba dati uravnotežen pregled koristi i izazova glasovanja elektroničkim sredstvima ili, u slučajevima kada su na raspolaganju oba kanala za glasovanje, glasovanja na papiru. Posebna pozornost treba se posvetiti tomu je li materijal za obrazovanje birača također dostupan na jezicima manjina.

Detaljne informacije o procedurama glasovanja trebaju se staviti na raspolaganje prije dana izbora, u različitim vidovima medija. Takve informacije trebaju također biti na raspolaganju na glasačkim mjestima na dan izbora (ako je bitno). Uz informiranost o tom kako treba koristiti NTG, birači trebaju biti informirani i o tomu kako cijeli sustav funkcionira, kako je osigurana tajnost glasovanja i kako rezultati mogu biti valjano verificirani. Pošto će sami birači često biti prvi koji će primijetiti probleme na uređaju, materijali za obrazovanje birača trebaju uključiti i informacije o tomu kako rješavati potencijalne probleme (normalno, odgovarajući postupak jeste obavijestiti službenika na glasačkom mjestu).

Idealno, dan izbora ne bi trebao biti prva prigoda kada birač koristi elektronički sustav glasovanja. Osim postupnog pristupa uvođenju NTG-a, praktično javno testiranje i prije dana izbora ili probni izbori mogu biti učinkovita metoda obrazovanja birača.

Moguća pitanja:

- Koji su koraci izbornoga procesa podržani elektroničkim sredstvima? Pored novih tehnologija koje se koriste u procesu glasovanja i brojanja glasova, koji se IKT sustavi koriste za upravljanje izbornim procesom? Na koje načine su sučelja (*interface*) između tih sustava standardizirana i testirana?
- Ako se koristi više kanala za glasovanje, je li izborna administracija uzela u obzir različite zahtjeve koje postavljaju ti kanali za raspodjelu materijala, uputa za službenike na glasačkim mjestima i izborne rokove?
- Kako se upravlja popisom birača? Postoje li mjere koje sprječavaju glasovanje birača više od jedanput koristeći različite kanale za glasovanje?
- Kako će rezultati s papirnih glasačkih listića i elektroničkih glasačkih listića biti tabelirani? Imaju li političke stranke, kandidati i promatrači pristup rezultatima u svakoj fazi procesa brojanja i tabelarnog prikaza rezultata? Je li objavljivanje rezultata detaljno i potpuno?
- Je li uporaba NTG-a razmjerna u smislu davanja dodatne vrijednosti ukupnom izbornom procesu? Je li to razrađeno u studiji izvedivosti prije odlučivanja?
- Koje mjere su na snazi kako bi se osigurala tajnost glasovanja?
- Kako NTG odgovora na situaciju kada je kandidat nije više registriran ili se povlači iz izbora?
- U slučajevima glasovanja preko interneta, koliko birača izvan zemlje sudjeluje (uključujući registriranje, primitak potvrde za glasovanje, itd.)?
- Kako je upravljanje NTG-om strukturirano unutar izborne administracije? Jesu li uloge i odgovornosti jasno definirane? Postoje li odjeli ili jedinice u izornoj administraciji posvećene NTG-u? Kako upravljanje NTG-om funkcionira u praksi?
- Koju razinu razumijevanja NTG-a imaju izborni službenici, kako praktično tako i općenito? U kojoj mjeri su oni uključeni u nadzor korištenja NTG-a? Imaju li bilo kakvu zabrinutost glede uporabe NTG-a na izborima?
- Koliko je iscrpno planiranje izborne administracije za uvođenje i korištenje NTG-a? Jesu li izborni službenici dobili informacije, materijale i financijska sredstva dovoljno unaprijed kako bi im se omogućilo upravljati sustavom na odgovarajući način? Jesu li načinjeni izvanredni planovi za potencijalni prekid tehnologije ili probleme u raspoređivanju i korištenju NTG-a?
- U kojoj mjeri je dobavljač (ili druge vanjske organizacije) uključen u upravljanje i rad NTG-a? Kompromitira li takva uključenost nepristranost ili neovisnost izborne administracije? Koji sporazumi za osiguravanje odgovornosti postoje za dobavljače?
- Koje zakonske ili ugovorne odredbe postoje glede održavanja i ažuriranja NTG-a? Koji je ugovorni odnos između dobavljača i izborne administracije?
- Je li obuka učinkovita glede osiguravanja da izborni službenici budu u stanju upravljati procedurama glasovanja? Obuhvaća li obuka o radu NTG-a njihovu interakciju s drugim dijelovima glasačkoga procesa?

- Kako su birači obrazovani o NTG-u? Idu li obrazovni materijali kroz svaki korak procesa glasovanja? Je li javnosti na raspolaganju praktično testiranje? Ako je tako, koliko dobro su birači razumjeli proces glasovanja? Je li bilo ikakvih zapaženih problema?
- U kojoj mjeri je materijal za obrazovanje birača predstavljen u medijima? Je li na raspolaganju iz više izvora i u cijeloj zemlji?
- Koja je razina računalne i internetske pismenosti u zemlji?
- Koja je razina raširenosti interneta u zemlji?

4.3 Sigurnost, tajnost glasovanja i integritet rezultata

Očuvanje tajnosti glasovanja i osiguravanje integriteta rezultata na način koji se može verificirati moraju biti dio temeljnoga dizajna NTG sustava. Na ta ključna načela mogu negativno utjecati tehnološke pogreške ili pogreške u dizajnu. Integritet procesa se krši kada sustav ne evidentira pravilno izbor birača ili ne prebroji pravilno njegov glas. Na primjer, ovo se može dogoditi ako neispravno kalibrirani uređaj ekrana na dodir (*touch-screen*) evidentira izbor kandidata A kada je birač dotaknuo tipku za kandidata B, ili ako uređaji za skeniranje glasačkog listića ne evidentiraju ispravno izbor birača. Softverski virusi koji izazivaju pogreške u računanju ili tabeliranju glasova za nekog od kandidata oštetit će integritet rezultata.

Međutim, čak i kada je osnovna arhitektura sustava dizajnirana na odgovarajući način kako bi se sačuvala tajnost i integritet rezultata, NTG će i dalje biti podložan jednom broju potencijalnih sigurnosnih prijetnji. Te prijetnje mogu biti vanjske u odnosu na sustav, poput hakiranja, ili mogu doći iznutra, kao što je manipulacija izbornih službenika, dobavljača ili drugih tehničara. Iako sigurnosne prijetnje postoje i u tradicionalnim procesima glasovanja na papiru, ključna razlika je da napadi na NTG mogu zahtijevati tehnološke vještine i značajna sredstva koja tipični birač ne posjeduje da bi ih otkrio i promatrao. EOM treba verificirati da NTG i njihov menadžment uključuju robusnije sigurnosne mjere protiv potencijalnih prijetnji i da pravni okvir regulira mjere koje treba poduzeti protiv takvih napada.

U kontekstu NTG-a, bilo koji nezakoniti ulazak u sustav koji počini bilo tko izvan menadžmenta procesa smatra se hakiranjem. Za glasovanje putem izravnog elektroničkog evidentiranja (DRE) i sustave skeniranja glasačkog listića, jamstva moraju biti uspostavljena kako bi se spriječilo fizičko manipuliranje uređaja. EOM treba provjeriti, na primjer, kako USB ulazi ili druge vanjske veze ne bi bili lako dostupni. Usto, pohranjivanje i transport NTG uređaja treba obaviti na siguran način, prema definiranim protokolima, i treba pratiti pristup tim uređajima kada se ne koriste, uz vođenje propisne evidencije. Hakiranje se također može dogoditi ako su uređaji povezani na internet. EOM treba provjeravati imaju li NTG uređaji kapacitet za daljinski pristup i, ako je tako, koje mjere su uspostavljene radi sprječavanja nezakonitog pristupa.

Za NTG koji se oslanja na korištenje interneta za prenošenje podataka, tjelesna zaštita i operacija središnjih informativnih sustava osobito je važna kako bi se izbjegle značajne pogreške, kao što je gubitak čak i malog broja glasova ili razdoblje pada sustava. Idealno, to uključuje usporednu operaciju u dva centra za podatke s kontroliranim pristupom koji je fizički odvojen od bilo kojeg drugog informativnog sustava kojim se operira na istoj lokaciji.

Uz fizičke upade, vanjsko hakiranje je posebna prijetnja. EOM mora verificirati kako sustav sprječava ili detektira nezakoniti pristup i treba procjenjivati vjerojatnu učinkovitost tih mjera. U sustavu glasovanja putem interneta, EOM mora razmotriti način na koji sustav verificira identitet birača i koje potencijalne prijetnje to može stvoriti. Usto, treba uzeti u obzir i sveukupnu zaštitu informacijskih sustava od neovlaštenog pristupa izvana, putem korištenja posebnih prijenosnih linija, zaštitnoga zida (*firewall*) i potpunih sigurnosnih koncepata.

Manipulacija podacima od strane izbornih službenika, dobavljača ili tehničara druga je potencijalna prijetnja koju sa sobom nosi NTG. EOM treba provjeriti koje procedure su uspostavljene radi ograničavanja sposobnosti bilo kojeg pojedinca da kompromitira sustav. Na primjer, treba postojati podjela dužnosti unutar izborne administracije kako bi se na minimum svela mogućnost manipulacije iznutra. Fizički i elektronički pristup NTG sustavu treba biti strogo reguliran pisanim procedurama. Svaki takav pristup trebao bi se moći pratiti ili ograničiti, tako da izborni službenici ili dobavljači imaju pristup samo onim komponentama koje potpadaju pod njihovu odgovornost. EOM također treba provjeriti obavlja li osjetljive sustavne operacije više od jedne osobe i vodi li se pisana evidencija o svim obavljenim operacijama. Sigurnosne procedure moraju biti i učinkovite i potpuno provedene; jedino mjere koje pružaju opravdani dokaz, kao što je sigurnosni pečat koji je zaštićen od manipuliranja s jedinstvenim brojem, sigurnosno vremensko pečaćenje dokumenata i slični mehanizmi kojima se dokazuje autentičnost procedura predstavljaju jamstva protiv malverzacija.

Iako su takve sigurnosne mjere potrebne, one možda nisu dovoljne da zajamče izborni integritet ili zadrže povjerenje javnosti. Primjerene mjere za verificiranje, osobito revizije evidencije na papiru koje je birač verificirao, potrebne su kako bi se u potpunosti zajamčio integritet glasovanja.

Postoje dodatne prijetnje vezane za glasovanje putem interneta. Distribuirani DoS napad (DDoS)²⁵ i slični napadi mogu potencijalno prekinuti rad servera za internet glasovanje ili sustav učiniti nedostupnim biračima. Takvi napadi mogu se otkriti i mogu zahtijevati odlaganje izbora. EOM treba stoga provjeravati koje su sigurnosne mjere uspostavljene radi zaštite sustava od takvih napada.

U glasovanju putem interneta, birači sami također mogu biti meta raznih računalnih prijetnji. To može biti zaraženi softver, dizajniran kako bi promijenio izbor birača ili identificiranje birača, a koji je nesvjesno instaliran na računalo birača, ili lažne internet stranice dizajnirane kako bi birač pogrešno vjerovao da je glasovao. Iako je ove prijetnje teško rješavati zbog

²⁵ DoS napad (DDoS) je napad na računalni sustav ili mrežu pri kojemu se jednostavni automatizirani zahtjev ponavlja veoma učestalo, s ciljem preopterećenja veza sustava ili kapaciteta samoga računala.

prirode glasovanja na daljinu, EOM treba ipak provjeriti koje su mjere usvojene kako bi se od njih zaštitilo.

Usto, procedure glasovanja na daljinu – internet, ali također i glasovanje na papiru putem pošte – omogućavaju rizik od prisile i kupnje glasova, pošto birač ne može biti zaštićen do iste mjere od strane izbornoga povjerenstva od takvih nepriličnih utjecaja kao što je to slučaj na glasačkom mjestu. EOM treba provjeriti jesu li uspostavljena jamstva koja mogu potencijalno smanjiti razinu takvoga utjecaja. S glasovanjem putem interneta, neki sustavi ostavljaju mogućnost glasovanja više od jedanput ili otkazivanje elektroničkog glasovanja tako što će se glasovati na papiru prije dana izbora, uključujući i glasovanje na glasačkom mjestu.

Moguća pitanja:

- Sadrži li NTG sustav neke elemente dizajna koji bi mogli dopustiti biraču da bude identificiran na temelju toga za koga glasuje ili bi mogao dopustiti da birač bude predmetom izravne prijetnje ili utjecaja kada je u pitanju to za koga glasuje ?
- Koja su jamstva uspostavljena za sprječavanje hakiranja? Ako se NTG koristi na glasačkim mjestima, transportiraju li se i pohranjuju li se listići na siguran način? Postoji li protokol za rukovanje uređajima? Postoji li ikakva dokumentacija u svezi s time tko je imao pristup uređajima nakon posljednjeg korištenja? Kada je softver posljednji put ažuriran i tko je to učinio?
- Imaju li uređaji spremna i dostupna sučelja (*interface*), kao što su USB ulazi? Ako je tako, kako su oni osigurani? Koliki je kapacitet uređaja da primaju podatke iz vanjskih izvora? Može li im se pristupiti putem interneta, ili bežičnim sredstvima? Ako je tako, koje zaštitne mjere su uspostavljene kako bi se osigurao integritet podataka?
- Ako se NTG oslanja na prijenos podataka putem interneta, koje mjere su uspostavljene radi sprječavanja ili otkrivanja vanjskog hakiranja kako bi se ili pronašli ili promijenili podatci?
- Koje mjere su uspostavljene za sprječavanje nezakonite manipulacije sustavom iznutra? Je li vjerojatno kako će one biti učinkovite?
- Za sustave glasovanja na daljinu putem interneta, koje mjere su uspostavljene za identificiranje i onemogućavanje DoS napada ili sličnih napada? Jesu li poduzete bilo kakve mjere da se riješi pitanje sigurnosti vanjskih računala koje birači koriste za glasovanje? Kako sustav identificira birače? Kako sustav osigurava da birači ne glasuju više od jedanput?
- Jesu li uspostavljene mjere kako bi se biračima omogućilo izbjeći neprimjeren utjecaj, kao što je sposobnost ponovnoga glasovanja elektroničkim putem ili otkazivanja elektroničkoga glasa tako što će glasovati na papiru? Jesu li su te mjere učinkovite?

4.4. Upotrebljivost, dizajn glasačkog listića, dostupnost za birače i robusnost

Izboritrebaju biračima ponuditi jasne izbore i u najvećoj mogućoj mjeri osigurati univerzalnost prava glasa, osiguravajući ravnotežu u odnosu na ključna jamstva integriteta izbora. EOM treba stoga pažljivo razmotriti do koje su mjere NTG sustavi razumljivi i upotrebljivi za birače. Glavni aspekti koje treba ocijeniti glede toga su jednostavnost korištenja tehnologije, glasačkog listića, sposobnosti NTG-a poslužiti svim biračima i robusnosti sustava glede pogrešnoga funkcioniranja ili pogreške birača. Kako bi se procijenili ovi aspekti, EOM treba provesti javne i zatvorene predizborne testove, analizirati materijal za obrazovanje birača i obaviti intervjue s bitnim čimbenicima kako bi se stekao uvid u nastojanja koja su s tim u svezi učinjena.

4.4.1 Upotrebljivost

NTG sustavu trebaju biti dizajnirani tako da su lako razumljivi biračima i relativno jednostavni za uporabu. Upotrebljivost NTG-a općenito će biti u korelaciji s ukupnom računalnom pismenošću u jednoj zemlji, obujmom rada na obrazovanju birača i mogućnošću da se javno testiraju uređaji prije izbora. Tu je također i jedan broj čimbenika u svezi sa samim NTG uređajima, koje treba uzeti u obzir.

Fizički dizajn NTG-a treba omogućiti proces glasovanja. Oni ne smiju dopustiti biračima da isključe uređaj ili poduzmu bilo kakvu radnju koja bi ih spriječila u glasovanju. Veličina ekrana, jasnoća i čitljivost ekrana trebaju također biti uzeti u obzir. Ako se koristi ekran osjetljiv na dodir, jednostavnost s kojom se može birati kandidat ili stranka, treba također biti uzeta u obzir, kao i svaka moguća pretjerana osjetljivost sustava koja bi mogla rezultirati evidentiranjem pogrešnih glasova.

Jednako kao što je važan fizički dizajn, EOM treba razmotriti kako birači ulaze u interakciju s NTG sustavima. Birači trebaju dobiti jasnu povratnu informaciju kada su u interakciji s tehnologijom. Oni trebaju biti svjesni kada će elektronički glasački list biti ubačen, a potom dobiti potvrdu da je glas zaista ubačen i da je proces glasovanja dovršen. EOM treba provjeravati ukazuje li NTG jasno na to za koga je birač glasovao prije nego što je glas ubačen i omogućuje li biraču ispravljanje pogreške. Ako za evidentiranje ili prijenos glasa treba vremena, NTG treba o tomu obavijestiti birača kako ne bi nesvjesno završio proces.

EOM treba provjeriti kako NTG rješava nenamjerno nepotpuno glasovanje – to jeste kada birač ne odabere za koga glasovati u određenom natjecanju ili glasuje za manje kandidata nego što je potrebno. Idealno, sustav će obavijestiti birača da nije glasovao i pružiti mu priliku promijeniti svoj prethodni izbor. Moguće je da birač može namjerno izabrati da ne glasuje na određenoj listi. U nekim sustavima, mogućnost „bjanko“ glasačkog listića eksplicitno je dana; ako ne, odbijanje glasovanja na određenoj listi ne smije spriječiti birača da dovrši proces glasovanja. Međutim, NTG sustav treba obavijestiti birače u slučaju da su glasovali za više nego što je propisano – to jest, kada glasuju za više kandidata i time svoj glasački listić učine nevažećim – tako da omogući biraču da shvati i ispravi pogrešku. EOM

može također ocijeniti navodi li zakon mogućnost nenamjernoga nevažećeg elektroničkog glasačkog listića i identificira razloge za tu odredbu.

Upotrebljivost NTG-a treba uzeti u obzir i količinu vremena potrebnu da birač završi proces, kao i ukupan broj birača na glasačkom mjestu. Na raspolaganju treba stajati dovoljan broj uređaja kako birači ne bi bili suočeni s nepotrebnim čekanjem.

Dosta često se događa, osobito kada se NTG prvi put uvodi, da neki birači završe proces prije nego što konačno ubace svoj elektronički glasački listić. To se može dogoditi nenamjerno, kada birač pogrešno vjeruje kako je već glasovao, ili namjerno, često zato što birač ne razumije sustav, a oklijeva tražiti pomoć. EOM treba provjeriti što se događa u tim slučajevima: daje li uređaj na propisan način indikaciju kraja procesa glasovanja, resetira se nakon određenog vremena ili izborni službenik mora intervenirati. Ako je potrebna intervencija izbornoga službenika, pravila trebaju biti jasno definirana unaprijed, uključujući i to kako se bira službenik koji intervenira. EOM može pokušati identificirati koliko često se događa završetak procesa glasovanja tijekom izbora, iako takvi podatci ne moraju biti poznati izbornim službenicima.

4.4.2 Dizajn glasačkog listića

Kao i s papirnim glasačkim listićima, dizajn glasačkog listića često je od ključne važnosti u NTG-u, a problemi dizajna mogu potencijalno izazvati zabunu birača ili pristranost u prilog određenim strankama ili kandidatima. Dizajn glasačkoga listića određen je dijelom i registriranjem kandidata, koje može biti zaključeno tek neposredno pred izbore. Nakon što izborna administracija utvrdi format elektroničkog glasačkog listića, EOM treba procijeniti imaju li birači bilo kakve poteškoće tijekom glasovanja zbog formata glasačkog listića.

Općenito, ista načela koja se primjenjuju na dizajn papirnih glasačkih listića primjenjuju se i na dizajn elektroničkih glasačkih listića. EOM treba razmotriti jesu li su kandidati ili stranke predstavljeni na jednak način na glasačkom listiću i jesu li prisutne sve informacije koje nalaže zakon. Svi kandidati ili stranke koji sudjeluju na izborima trebaju dobiti jednak prostor na elektroničkom glasačkom listiću i treba biti moguće u isto vrijeme vidjeti sve raspoložive izbore prije nego što se glasački listić ubaci. Glasački listići koji premašuju veličinu ekrana, što zahtijeva od birača da se spušta niz ekran ili promijeni ekran kako bi vidio sve kandidate, mogu potencijalno zbuniti birače i dovesti do pristranosti u prilog kandidata koji su prvi prikazani.

4.4.3 Dostupnost za birače

Jedna od prednosti NTG-a je što može povećati pristup za birače, osobito za one s posebnim potrebama. Sustav treba biti dizajniran kako bi omogućio biračima s invaliditetom da glasuju bez pomoći, onoliko koliko je to moguće. Treba također uzeti u obzir može li birač koristiti NTG na jeziku manjine. Tamo gdje je moguće glasovati na jeziku manjine, EOM treba verificirati da glasački listić na jeziku manjine sadrži iste informacije i u istom je formatu kao i glasački listić na jeziku većine.

Bilo koji posebni modaliteti, kao što su zvučni glasački listići namijenjeni onima s oštećenim vidom ili korištenje glasačkih listića na jeziku manjine, ne smiju nositi potencijalni rizik kompromitiranja tajnosti glasovanja. Ovo znači da sadržaj glasovanja treba biti elektronički evidentiran neovisnom metodom koja se koristi za „popunjavanje“ elektroničkog glasačkog listića.

4.4.4 Pouzdanost

NTG uređaji moraju biti sposobni funkcionirati tijekom cijelog procesa glasovanja. Iako treba očekivati određenu stopu pogreške, EOM treba promatrati ima li situacija u kojima velike pogreške, nestanak struje, dugo vrijeme postavke i drugi slični tehnički problemi sprječavaju birače da glasuju, obeshrabruju ih da to čine ili dovode do gubljenja već ubačenih glasova.

EOM treba, stoga, razmotriti kako je uređaj za glasovanje zaštićen od predvidljivog lošeg funkcioniranja, mogu li jednostavne probleme izborni službenici lako riješiti i jesu li službenici obučeni na odgovarajući način kako rješavati probleme koji mogu nastati.

Za glasovanje putem interneta, u kojemu pad servera ili drugi vid nedostupnosti sustava može spriječiti veliki broj birača da glasuju, EOM treba ustanoviti koje su mjere uspostavljene kako bi se osigurala raspoloživost i upotrebljivost sustava u tim slučajevima, uključujući i za birače s invaliditetom.

Kada se primjenjuju elektroničke tehnologije glasovanja, tijela izborne administracije često će koristiti informacijske sustave kako bi upravljali tim procesom. EOM treba utvrditi koja vrsta sustava je uspostavljena i za što se koristi. Pitanje koje može negativno utjecati na funkcioniranje elektroničkih procesa glasovanja je integracija više sustava informacija. Problemi mogu nastati u svezi s pitanjem interfeasa između dva različita informacijska sustava. Na primjer, ako podatci koji se prenose sa softvera izbornoga menadžmenta (gdje se upravlja podacima kandidata i gdje se prikupljaju popisi birača) nisu ispravno pročitani u NTG sustavu, rezultat bi mogle biti pogreške na elektroničkom glasačkom listiću .

U svim slučajevima, takva pitanja za NTG najbolje se rješavaju unaprijed kroz sveobuhvatno testiranje (vidjeti dio Testiranje, dolje).

Moguća pitanja:

- Koliko je, općenito, jednostavan NTG? Koliko je sustav lak za korištenje i koliko je lako biračima naučiti sami koristiti sustav? Ako su poduzeti testovi upotrebljivosti, koji su glavni problemi utvrđeni i kako su rješavani?
- Je li fizički dizajn NTG-a takav da olakšava glasovanje? Ako se NTG koristi na glasačkim mjestima, je li raspoređen dovoljan broj uređaja u odnosu na broj birača i očekivano vrijeme glasovanja po biraču?
- Daje li NTG jasnu povratnu informaciju i upozorenja tijekom interakcije birača sa sustavom? Pokazuje li koga je izabrao i biraču pruža mogućnost unijeti promjene? Pokazuje li kada se glas treba ubaciti i potvrditi da je ubačen?
- Kako se NTG nosi s pitanjem glasovanja za manji broj kandidata, glasovanja za veći broj kandidata i završetak procesa glasovanja? Omogućuje li ubacivanje „bjanko“ ili nevažećih glasačkih listića?
- Jesu li svi kandidati jednako predstavljeni na glasačkom listiću? Moraju li se birači spuštati niz ekran ili prijeći na sljedeći ekran kako bi vidjeli sve kandidate za dani izbor? Jesu li sve informacije koje su utvrđene zakonom prisutne na glasačkom listiću?
- Koje su pogodnosti uključene kako bi povećale pristup biračima s invaliditetom? Koriste li se jezici manjina? Osigurava li NTG tajnost glasovanja za bilo kojeg birača korištenjem posebnih modaliteta?
- Kako je NTG zaštićen od fizičke pogreške ili drugih problema, kao što je nestanak struje?
- Mogu li izborni dužnosnici riješiti jednostavne probleme? Ako mogu, kako je to riješeno? Jesu li službenici obučeni na pravi način da rješavaju probleme?
- Koju vrstu informacijskih sustava koriste izborne administracije? Jesu li različite vrste softvera koji se koriste za upravljanje izbornim procesom i provedbom NTG-a kompatibilne? Jesu li provedeni testovi kako bi se osiguralo glatko prenošenje podataka tamo gdje postoji *interface* između različitih softvera?

4.5 Javno testiranje

Javno testiranje je proces za testiranje funkcionalnosti danog NTG sustava bez zahtjeva za bilo kakvim znanjem o njegovom unutarnjem dizajnu ili logici. To je važan dio provedbe NTG-a. Međutim, vrijednost testiranja ovisi dijelom o tipu testiranja, tko ga je proveo i koliko pristupa je dano strankama i građanima. Sama tehnologija treba biti iscrpno testirana prije dana izbora, ali testiranje također treba biti provedeno na interakciji birača, izbornih službenika i promatrača s tehnologijom.

Pošto se dosta testiranja odvija prije nego što se EOM pokrene, EOM treba razmotriti dokumente vezane za svako testiranje koje je već provedeno. Rasprave s onima koji su uključeni u testiranje drugi su izvor informacija. To mogu biti tijela za testiranje, dobavljači, agencije za izdavanje certifikata i izborni administratori, kao i vanjske skupine poput akademskih institucija, domaćih skupina promatrača, kandidata ili političkih stranaka

kojima je dopušteno testirati NTG. Minimalno, EOM treba provjeriti jesu li rezultati testiranja učinjeni dostupnima ovim skupinama, i koje su njihove ocjene rezultata.

EOM treba provjeriti je li laboratorijsko testiranje hardvera i softvera obavljeno u svrhu provjere ispunjavaju li sustav ili komponente sustava kriterije dizajna, te funkcioniraju li svi dijelovi sustava zajedno kako je to osmišljeno. To uključuje testiranje cijeloga procesa, od početka do kraja, kao i testiranje pojedinačnih komponenti. EOM treba razmotriti kriterije primijenjene tijekom testiranja radi njihove relevantnosti i potpunosti. Izborna administracija mora također osigurati postojanje potpune dokumentacije kojom se utvrđuje sa je sustav testiran na odgovarajući način. Korištenje NTG sustava koji nije u potpunosti testiran, ili za koji nema dovoljno dokumentacije o tom testiranju, nosi rizik ugrožavanja izbornoga procesa.

EOM treba razmotriti je li testiranje obavljeno kako je propisano. To je osobito važno kada se imaju na umu sigurnosne mjere. Na primjer, dok testovi softvera mogu biti obavljeni unaprijed na predodređeni način, testiranje softvera može biti znatno pojačano primjenom tzv. neprijateljskog testiranja, u kojemu specijalisti pokušavaju identificirati sigurnosne slabosti ili druge slabosti na način koji nije unaprijed određen. Slično, NTG koji se oslanja na internet treba biti predmet testiranja koje uključuje zaštitu od DoS napada. Testiranje treba uvijek biti obavljeno nakon instalacije nadograđenog ili novog softvera.

Usto, EOM treba razmotriti koji planovi postoje za neuspjele testove. Ti planovi trebaju uključiti je li napravljena razlika između malih i velikih pogrešaka, kako i kada je softver ažuriran, ako i kada je predviđeno novo testiranje i je li se testiranje dogodilo dovoljno prije provedbe u stvarnom vremenu.

EOM treba odrediti u kojoj mjeri je NTG sustav testiran zajedno s javnošću i s izbornim službenicima. Takvo testiranje potrebno je radi provjere upotrebljivosti i robusnosti sustava, dizajna glasačkog listića i, potencijalno, je li dovoljna obuka i obrazovanje birača. Javni testovi trebaju uključiti prikupljanje podataka glede korištenja, identificiranja bilo kakvih problema i prijedloge za modificiranje potrebne kao odgovor na bitna pitanja identificirana tijekom testiranja. Odsutnost ovih elemenata je pokazatelj kako to nije bilo testiranje u pravom smislu riječi već prije obrazovanje birača ili događaj osmišljen radi publiciteta.

Važno je naglasiti kako EOM ne smije biti uključen u testiranje bilo kojih sustava ili uređaja. Treba također napomenuti kako testiranje nije nikada jamstvo kako je NTG sustav potpuno siguran ili da će raditi ispravno na dan izbora.

Moguća pitanja:

- Je li izborna administracija osigurala da NTG sustav bude potpuno testiran prije uporabe? Je li potpuno testiranje obavljeno uključujući prijenos podataka između višestrukih informacijskih sustava, ili su testirane samo pojedinačne komponente?
- Je li potpuna dokumentacija o testiranju dostupna EOM-u? Je li dostupna političkim strankama, civilnom društvu i drugima? Koja je njihova ocjena?
- Koliko rigorozno izgleda to testiranje? Je li softver prošao kroz tzv. neprijateljsko testiranje? Je li testiranje napravljeno nakon što su instalirane nove ili pojačane komponente sustava?
- Jesu li službeno testiranje pratile vanjske skupine? Je li bilo koja vanjska skupina imala mogućnost obavljati vlastite testove? Ako je tako, pod kojim uvjetima?
- Je li NTG testiran uz sudjelovanje javnosti? Koliki je bio obujam toga testiranja? Jesu li takvi testovi obavljani na probnim izborima ili na obvezujućim izborima? Jesu li identificirani bilo kakvi problemi tijekom testiranja? Ako ih je bilo, kako su riješeni?

4.6 Procjena i certificiranje

Certificiranje je sustavni proces procjene zadovoljava li dani NTG sustav prethodno utvrđene standarde i pravne zahtjeve. Proces certificiranja može uključiti hardver i softver, ali također i operativne sustave, procese upravljanja i osoblje. Nije funkcija EOM-a certificirati određeni NTG. Odgovornost je javne uprave u zemlji osigurati da je NTG sustav propisno certificiran prije korištenja na izborima. Međutim, EOM treba procijeniti proces certificiranja koji je primijenjen. Čineći to, EOM treba razmotriti relevantnu certifikacijsku dokumentaciju i razumjeti stajališta zainteresiranih strana, domaćih promatrača, akademske zajednice i drugih tehničkih stručnjaka.

Zahtjevi ili kriteriji glede certificiranja trebaju biti definirani prije uvođenja NTG-a, umjesto da se kroje kako bi odgovarali danom NTG sustavu. Ti zahtjevi trebaju biti javni i sukladni relevantnim nacionalnim pravnim odredbama i međunarodnim standardima. EOM treba pokušati utvrditi koliko su ti standardi konkretni i u kojoj mjeri tijelo za certificiranje ima prostora procjenjivati ispunjavanje tih zahtjeva. Vremenom ti zahtjevi za certificiranje mogu zastarjeti, a promjene u tehnologiji mogu otvoriti pitanja koja prethodno nisu bila riješena standardima. Stoga i mogući nedostaci glede zahtjeva za certificiranjem trebaju također biti identificirani.

Pošto je tijelo za certificiranje dio samoga procesa certifikacije, informacije o tijelu za certificiranje bitne su za EOM. Kako bi certificiranje imalo smisla, tijelo za certificiranje treba biti kompetentno i neovisno o dobavljačima i izbornim administratorima. U tom smislu, treba napraviti ocjenu. Kako bi to učinio, EOM treba pokušati utvrditi prethodno iskustvo tijela za certificiranje, izdaje li tijelo za certificiranje akreditaciju samo sebi, izvor financiranja procesa certificiranja i viđenje stručnjaka, promatrača i političkih stranaka.

Treba također razmotriti kako je tijelo za certificiranje obavilo proces certifikacije. EOM treba pažljivo procijeniti je li certificiranje imalo smisla ili je tek bilo „pečat na odobrenju“.

Poduzeti koraci, uključeni zaposlenici i količina vremena posvećenog procesu certificiranja, sve su to potencijalni pokazatelji. Drugi pokazatelj je je li tom tijelu pružena dovoljna naknada kako bi izvršilo robusni proces certificiranja. EOM treba također pokušati utvrditi je li tijelo za certificiranje imalo puni pristup svim informacijama u svezi sa sustavom i da nijedna informacija nije skrivena iz sigurnosnih razloga ili na temelju imovinskog prava. EOM treba također provjeriti je li tijelo za certificiranje zahtijevalo od dobavljača ili proizvođača modificiranje bilo kojeg hardvera ili softvera kako bi ispunilo standarde certificiranja.

Ako je NTG sustav modificiran nakon certificiranja, EOM treba identificirati jesu li te promjene certificirane. Pravila glede poništenja certificiranja i ponovnoga certificiranja, ili njihove odsutnosti, mogu također biti važna.

U državama sudionicama OESS-a, gdje se koristi samo jedan tip NTG sustava ili gdje je država razvila vlastiti sustav, često ne postoji tijelo za certificiranje pa se stoga ne vrši neovisno i kompetentno certificiranje. To EOM treba evidentirati i pitati one koji provode izbore kako mogu biti sigurni da će NTG raditi ispravno.

Slično rezultatima javnoga testiranja, EOM treba provjeriti jesu li izvješća o konačnoj procjeni i certificiranju stavljeni na raspolaganje akademskim institucijama, skupinama domaćih promatrača, kandidatima ili političkim strankama, i što o tomu oni misle.

Moguća pitanja:

- Koja su stajališta izbornih administratora, političkih kandidata, skupina civilnoga društva, pripadnika akademske zajednice i drugih zainteresiranih čimbenika o procesu certificiranja?
- Jesu li su standardi certificiranja utvrđeni prije nabave NTG-a, ili se čini kako su krojeni prema već postojećem sustavu?
- Jesu li zahtjevi za certificiranjem dostupni javnosti? Odgovaraju li u potpunosti pravnim odredbama u svezi s korištenjem NTG-a i izbornim pravilima u cjelini? Jesu li kriteriji dovoljno specifični?
- Postoje li bilo kakvi bitni nedostaci u zahtjevima certificiranja?
- Je li potpuna dokumentacija o procjeni i certificiranju dostupna EOM-u? Je li dostupna političkim strankama, civilnom društvu i drugima? Kakva je njihova procjena?
- U kojoj mjeri je tijelo za certificiranje istinski neovisno? Je li akreditirano? Kako se financira? Kako ga percipiraju domaći sugovornici?
- U kojoj mjeri je proces certificiranja propisno obavljen? Jesu li dovoljni resursi na raspolaganju tijelu za certificiranje, uključujući vrijeme? Je li ono imalo potpuni pristup dokumentaciji? Kako je plaćeno tijelo za certificiranje? Je li taj iznos bio dovoljan kako bi osigurao dobro obavljen proces certificiranja?
- Je li tijelo za certificiranje zahtijevalo bilo kakve preinake NTG-a kako bi ispunilo standarde certificiranja?

- Je li bilo ikakvih modifikacija hardvera ili softvera sustava nakon prvoga certificiranja? Ako jeste, jesu li te modifikacije bile certificirane?
- Ako ne postoji formalni proces certificiranja, jesu li izbornim administratorima, političkim strankama i drugim domaćim akterima na raspolaganju bilo kakva sredstva kako bi se osiguralo da će NTG sustav ispravno funkcionirati?
- Kako promatrači mogu verificirati je li sustav korišten na izborima zapravo isti kao onaj koji je neovisno ocijenjen i certificiran, na primjer, digitalnim potpisima?²⁶

4.7 Metode verificiranja

Ključni aspekt NTG sustava je mogućnost verificiranja da je tehnologija funkcionirala tijekom izbora kako je i predviđeno. Osobito treba biti moguće verificirati da je tajnost glasovanja poštovana i da su rezultati predstavljeni u poštenom tabelarnom prikazu glasova svih birača. Iako EOM nema ulogu provoditi verificiranje, EOM treba biti u stanju ocijeniti je li moguće potpuno verificiranje i promatrati proces istoga.

Postoje različiti načini provedbe verificiranja, a oni se mogu izvesti u različitim kombinacijama ovisno o korištenoj tehnologiji. Promatrači trebaju biti svjesni ograničenja metoda verificiranja, a EOM treba pažljivo razmotriti kako je verificiranje urađeno i je li bilo ikakvih nedostataka u procesu verificiranja koji mogu omogućiti da malverzacije ili pogreške ostanu neotkrivene. Procedure glasovanja i prebrojavanja koje se oslanjaju isključivo na povjerenje u poštenje izbornih dužnosnika i dobavljača ne mogu se ocijeniti kao procedure koje ispunjavaju opredjeljenja OESS-a glede demokratskih izbora.

Verificiranje može biti univerzalno ili pojedinačno. Univerzalno verificiranje implicira kako bilo koja osoba ili skupina s dovoljno stručnoga znanja može potvrditi da izborni rezultati odgovaraju glasovima birača i da je proces proveden ispravno. Pojedinačno verificiranje odnosi se na sposobnost bilo kojeg birača potvrditi da je njegov konkretni glasački listić zabilježen ispravno i da odgovara njegovoj namjeri. Ako svi aspekti izbora, uključujući točnost ukupnih rezultata mogu biti u potpunosti i neovisno verificirani, za NTG se može reći da ga je od početka do kraja bilo moguće verificirati.

²⁶ Digitalni potpis je matematička funkcija koja omogućuje bilo kome da verificiranje autentičnosti i integriteta dane poruke, dokumenta ili softvera. On dokazuje kako potpis pripada poznatom potpisniku (autentičnost) i da nije bio izmijenjen nakon trenutka potpisivanja (integritet).

4.7.1 Revizije

Verificiranje NTG procesa može se poduzeti putem revizija različitog tipa, uključujući reviziju funkcioniranja tehnologije, reviziju procedura kojih se pridržavalo u provedbi i osiguravanju sustava, te reviziju rezultata. EOM treba utvrditi koje su revizije zakonski obvezne i jesu li ih provela neovisna tijela. EOM treba pratiti provedbu revizija kad god je to moguće.

EOM treba provjeriti pružaju li kriteriji i mehanizmi revizije bitne informacije za sve razine NTG sustava, od konkretnoga uređaja za glasovanje do tabelarnog prikaza rezultata. Mehanizmi revizije trebaju sačuvati tajnost glasovanja, ali i otkriti ako je bilo nekih kršenja tajnosti glasovanja. EOM treba razmotriti je li predstavnicima političkih stranaka, kandidatima, domaćim promatračima i drugim zainteresiranim stranama dopušteno biti nazočnima tijekom revizija.

Drugo pitanje za EOM je razmotriti je li potrebna dodatna aktivnost po zakonu ako se u reviziji otkriju neusuglašenosti i kakav mogući utjecaj to ima na rezultate. Zahtjev za revizijom je od male vrijednosti ako ne nameće neki oblik korektivne radnje u slučaju neusuglašenosti.

4.7.2 Evidencija revizije koju verificira birač i skenirani glasački listići

Kada se koriste uređaji s izravnim elektroničkim registriranjem glasova (DER), univerzalno verificiranje može, u načelu, biti postignuto korištenjem evidencije „revizije koju verificira birač“ (VVPAT). To znači, evidencija na papiru za bilo koji ili sve uređaje može se usporediti s elektroničkim rezultatima putem djelomičnog ili potpunog ponovnog prebrojavanja. Iako korištenje VVPAT-a osigurava da unakrsna provjera bude na raspolaganju za elektroničke rezultate, taj mehanizam mora biti proveden propisno kako bi se postigli ciljevi glede transparentnosti i osiguralo povjerenje javnosti.

Ako NTG sustav na promatranim izborima proizvede evidenciju na papiru, EOM treba razmotriti neke od aspekata. Prvo, EOM treba provjeriti može li evidenciju na papiru verificirati birač prije nego što se elektronički glasački listić stvarno ubaci. Izbor birača treba biti jasno naveden i lako vidljiv biraču i ne smije biti u obliku crtičnog koda (*bar code*) ili drugih oznaka koje birač ne može tumačiti. EOM može razmotriti jesu li osigurani mehanizmi da slijepi birači verificiraju svoje glasačke listiće. Birač treba imati mogućnost otkazati svoj glas ako se evidencija na papiru ne poklapa sa onim za što birač vjeruje da je sam odabrao. EOM treba također procijeniti jesu li birači obaviješteni o funkcionalnosti VVPAT-a tako da znaju što trebaju verificirati.

Drugi aspekt koji je važan za promatranje je način na koji VVPAT osigurava tajnost glasovanja. Na primjer, evidencija na papiru koja se čuva u stalnom „skrolu“ može omogućiti da se glasovi povežu s pojedinačnim biračima.

Treći aspekt predstavljaju tehnička pitanja, kao što je tip papira, tisak, rezanje i deponiranje papira u glasačke kutije, koja mogu znatno utjecati na učinkovitost VVPAT-a. Na primjer, pisari mogu prestati raditi ili ostati bez tonera i papira. Ako se problemi brzo ne detektiraju i isprave, korisnost VVPAT-a je ograničena. Evidencija na papiru mora također biti dovoljno kvalitetna da dopusti ponovno brojanje.

Četvrto, neki NTG sustavi tiskaju evidenciju VVPAT-a i onda ih birači moraju uzeti i staviti u fizičke glasačke kutije. Ponekad birači slučajno ili namjerno ponesu te VVPAT evidencije sa sobom. EOM treba procijeniti kako to može utjecati na kasnije upravljanje potvrdama i na točnost ponovnoga prebrojavanja.

Peto važno pitanje za evidenciju VVPAT-a je koristi li se ona u praksi u ponovnom prebrojavanju nakon izbora. EOM treba promatrati sve revizije nakon izbora ili ponovna brojanja kako bi ocijenio ispunjava li proces pravne zahtjeve. Kod revizije, vjerojatno će samo određeni postotak evidencija na papiru biti provjeren. Evidencije na papiru koje će biti predmet revizije treba nasumce odrediti. Postotak koji će biti provjeren treba biti dovoljan kako bi pružio statistički dovoljan uzorak.

Skeniranje glasačkog listića može također pružiti univerzalno verificiranje ako se provodi na pravilan način. U ovom slučaju, EOM treba procijeniti samo tehničke aspekte. Korišteni glasački listić treba odmah biti razumljiv biraču, a njegovo popunjavanje treba biti jednostavno i jasno. Kada se glasački listići skeniraju na glasačkim mjestima, biračima treba biti omogućeno da sami stave glasački listić u skener, bez pomoći i bez kršenja tajnosti njihovoga glasa. Na nekim izborima, biračima su osigurani posebni rukavi koji osiguravaju privatnost a koje oni mogu koristiti kako bi spriječili da bilo tko, uključujući i osobu koja biraču „pomaže“, vidi sadržaj glasačkog listića tijekom njegovoga stavljanja u skener. Ako glasački listić nije popunjen na valjan način, uređaj to treba jasno pokazati biraču, i birač treba imati mogućnost ubaciti ispravan glasački listić.

Pošto su skeneri podložni pogreškama i prijevarama, važno je da barem neki glasački listići kasnije budu ručno prebrojani u postupku revizije i da, ako je potrebno, budu ponovno prebrojani. Revizije evidencije na papiru trebaju biti nasumične i u statistički odgovarajućem omjeru. EOM također treba utvrditi ukupnu marginu pogreške skenera i ima li bilo kakvih odredbi za automatsko ponovno brojanje u slučaju da je razlika između dva kandidata unutar te margine pogreške.

4.7.3 Verificiranje i glasovanje putem interneta

Za sustave glasovanja putem interneta, univerzalno verificiranje je teško osigurati bez ugrožavanja tajnosti glasovanja, osobito u slučajevima kada su glasački listići veoma složeni. EOM treba pažljivo razmotriti procese verificiranja koji trebaju pružiti univerzalno verificiranje za glasovanje putem interneta.

U nekim sustavima glasovanja putem interneta, osigurani su mehanizmi za pojedinačno verificiranje. U načelu, to znači kako birač može provjeriti – kombinirajući nekoliko informacija – je li njegov glas ispravno evidentiran prema njegovim namjerama. Nijedna pojedinačna informacija ne smije otkriti sadržaj glasovanja, što bi prekršilo tajnost glasovanja ako bi biraču omogućilo dokazati trećim stranama kako je glasovao. Tamo gdje se koriste takvi mehanizmi, zakonodavstvo treba uvijek osigurati da se obavi verificiranje kako bi se utvrdilo je li došlo do krivotvorenja ili ne, i koje sankcije se trebaju poduzeti u slučaju da je do toga došlo.

Moguća pitanja:

- ➊ Koje metode verificiranja se koriste da se dokaže integritet rezultata? Mogu li te metode rezultirati potpunom verifikacijom rezultata ili ima rupa u procesu verificiranja?
- ➋ Koliko je u praksi detaljan proces verificiranja koju provode organizacija i birači?
- ➌ Imaju li sve skupine promatrača, predstavnici političkih stranaka i druge relevantne osobe potpuni pristup promatranju procesa verificiranja? Je li bilo koji takav pojedinac, ili skupina, pokušao pratiti proces verificiranja? Ako nije, iz kojih razloga nisu promatrali rezultate?
- ➍ Koje su revizije poduzete i tko ih je izvršio? Što se događa u slučaju da revizija otkrije pogreške ili neusuglašenosti?
- ➎ Ako se koriste DRE sustavi glasanja na glasačkim mjestima, imaju li ti uređaji evidenciju na papiru? Ako je tako, može li to verificirati birač prije nego što ubaci glasački listić?
 - Čuva li VVPAT tajnost glasanja?
 - Može li VVPAT služiti kao pouzdana metoda verificiranja, ili tehničke slabosti i slabosti dizajna umanjuju njegovu valjanost?
 - Provode li se nasumične revizije VVPAT-a?
 - Jesu li tražena i provedena ponovna ručna prebrojavanja?
 - Jesu li identificirani neki problemi sa samim VVPAT-om (tiskanje, skladištenje)?
 - Je li bilo neslaganja ili problema identificiranih kao rezultat djelomičnog ili potpunog ponovnog prebrojavanja VVPAT-a? Ako je tako, kako su oni razriješeni?
- ➏ Ako se primjenjuju uređaji za skeniranje glasačkoga listića, čuva li njihovo korištenje tajnost glasanja? Jesu li skenirani glasački listići na papiru predmet revizije ili se ponovno ručno prebrojavaju kako bi se verificirali elektronički rezultati? Odvija li se verificiranje prije ili nakon što se objave rezultati? Kako se rješavaju neusuglašenosti?
- ➐ Ako se koristi glasanje putem interneta, kako metode verificiranja osiguravaju verifikaciju od početka do kraja?
 - Jesu li biraču dani bilo kakvi podatci tijekom procesa glasanja u svrhu verificiranja koji mogu potencijalno prekršiti tajnost glasanja?
 - Koje su revizije provedene na sustavu i tko ih provodi?
 - Koje tipove verificiranja taj metoda pruža (glasovalo se kao što je namjeravano, evidentirano kako je glasovano ili prebrojano kako je evidentirano)?
- ➑ Bez obzira na korištenu metodu verificiranja, kakva je procjena procesa verificiranja od strane političkih stranaka, kandidata i skupina domaćih promatrača?

4.8 Pristup za promatrače, dokumentacija i druge mjere transparentnosti

Kao što je slučaj sa svakim izbornim procesom, sastavni dio ocjene korištenja NTG-a je transparentnost sustava. Transparentnost koja se osigurava promatranjem izbora ključni je element verificiranja izbornoga procesa i izgradnje povjerenja javnosti. U isto vrijeme, transparentnost je važna za one koji imaju zadatak osigurati integritet izbornoga procesa. Korištenje NTG-a također mora biti potpuno transparentno za izborne službenike i pravosudne institucije.

Ukupno gledano, na transparentnost mogu utjecati različiti čimbenici. Tamo gdje su bilo koja komponenta ili proces sustava tajni ili zaštićeni zakonom od otkrivanja, ukupna transparentnost je smanjena. Kako su izbori javni proces koji provode kolektivno birači, i koji se provodi za njih, kako bi se ostvarila temeljna ljudska prava, sustav elektroničkoga glasovanja ne smije biti tajan na temelju privatnoga sporazuma između dobavljača i državnih vlasti. EOM treba, stoga, pažljivo razmotriti kako neovisni promatrači, predstavnici stranaka i birači mogu promatrati proces elektroničkoga glasovanja, kao i kako izborni službenici i pravosuđe mogu pravilno ispuniti svoje obveze nadzora.

Iako svi aspekti NTG-a ne mogu biti izravno promatrani, postoji određeni broj aktivnosti koje se mogu promatrati i koje trebaju biti otvorene za promatrače. To uključuje ne samo aktivnosti izbornih administratora i dobavljača u raspoređivanju, uspostavi i modificiranju sustava, već također aktivnosti tijela koja provode certificiranje, testiranja i reviziju. U tom smislu, EOM treba razmotriti koji aspekti procesa mogu biti promatrani, u načelu, i je li promatračima dopušten dovoljan pristup da to čine.

EOM treba evidentirati koriste li uopće promatrači mogućnosti koje su im na raspolaganju. Razlozi za izostanak promatranja mogu biti zanimljivi. Na primjer, političke stranke ili skupine civilnoga društva mogu navesti kako nemaju kapacitet učinkovito pratiti ili mogu izvijestiti da pristup koji im je dan ne omogućuje smisleni uvid u rad sustava. S druge strane, oni mogu navesti kako imaju povjerenje u korištenje NTG-a.

Treba također uzeti u obzir i sva nastojanja koja čine izborna administracija ili dobavljači kako bi podigli transparentnost na najveću moguću razinu. To može uključiti ponudu domaćim skupinama promatrača i političkim strankama da neovisno testiraju sustav NTG-a. Tomu treba dodati i provjeru je li izborna administracija pokušala identificirati dodatna sredstva kako bi promatračima omogućili pristup.

Općenito gledano, treba omogućiti praćenje testiranja političkim strankama, kandidatima i skupinama domaćih promatrača. Najmanje što može učiniti, EOM treba provjeriti jesu li rezultati testiranja tim skupinama stavljani na raspolaganje. EOM treba također razmotriti koliko političke stranke, kandidati, skupine domaćih promatrača, pripadnici akademske zajednice i druge skupine imaju dopuštenje sami testirati tehnologiju. Iako mogućnosti za vanjsko testiranje mogu neizostavno biti ograničene zbog sigurnosti, logistike i vremenskih ograničenja, postojanje takvoga testiranja je pokazatelj transparentnosti.

Važan element analize uvjeta funkcioniranja sustava je identificiranje dokumenata koji stoje na raspolaganju. Postojanje relevantne dokumentacije ne dokazuje u potpunosti pouzdanost NTG-a. Međutim, nedostatak relevantne dokumentacije može ukazati na probleme. Nedostatak dokumentacije za rješavanje poznatih tehnoloških problema može reći više nego dokumentacija koja je na raspolaganju za provjeru.

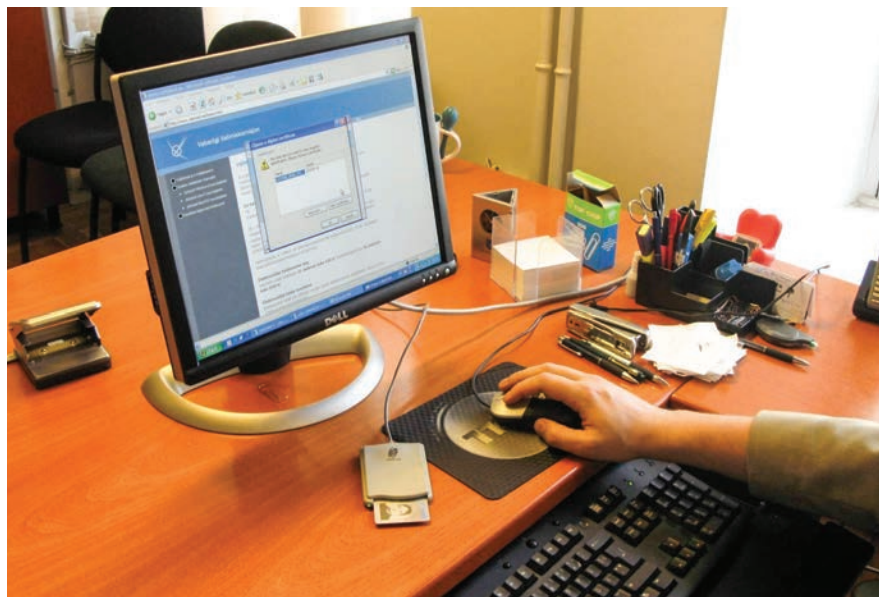
Drugi čimbenik koji utječe na ukupnu transparentnost je pitanje izvornoga koda za softver koji se primjenjuje u NTG-u. Transparentnost je povećana ako je informacija o izvornom kodu dostupna javnosti. EOM treba odlučiti je li izvorni kod za sav softver koji se koristi u NTG sustavu dostupan javnosti, ili barem registriranim promatračima ili drugim bitnim skupinama. Javno predstavljanje izvornoga koda može imati ograničenu vrijednost, osim ako javnost, uključujući političke stranke, kandidate i skupine domaćih promatrača, ima prigodu provjeriti da se taj izvorni kod, i sastavljeni softver kao njegov rezultat, zaista koriste u sustavu elektroničkog glasanja. Iako je malo vjerojatno kako će EOM imati vremena ili kapaciteta ocijeniti izvorni kod, ipak je važno za EOM utvrditi jesu li i drugi dali konstruktivnu ocjenu, te ocijeniti njihove zaključke. Ako EOM ima pristup izvornom kodu, vlastima treba jasno staviti do znanja da sam pregled izvornoga koda nije jednako što i certificiranje sustava ili njegova provedba.

Čak i s NTG-om, ključna mjera transparentnosti ostaje: proizvode li glasačka mjesta i izborna tijela na višoj razini protokole na papiru o tabelarnom prikazu rezultata tako da političke stranke, kandidati i skupine domaćih promatrača mogu provjeriti rezultate na nižim razinama u odnosu na rezultate koji su elektronički registrirani na središnjem mjestu. EOM treba utvrditi je li to uvjet.

Kako bi bile učinkovite, neke metode promatranja, osobito pregled dokumenata, mogu zahtijevati pripremu unaprijed. Tamo gdje se NTG koristi na izborima, EOM treba pokušati dobiti relevantnu dokumentaciju unaprijed kako bi osigurala da dokumenti mogu biti pravovremeno prevedeni. EOM-i ne smiju potpisati nikakav sporazum o povjerljivosti kako bi vidjeli dokumente ili promatrali proces vezan za NTG pošto bi to moglo kompromitirati sposobnost neovisnog i nepristranog izvještavanja EOM-a.

Moguća pitanja:

- Jesu li svi procesi vezani za korištenje NTG-a otvoreni za promatranje EOM-a i domaćih promatrača?
- Je li izborna administracija učinila napor kako bi olakšala pristup promatračima?
- Koja dokumentacija je dostupna EOM-u i javnosti? Kako se dokumentaciji može pristupiti (samo fizički na papiru ili javno na internetu)? Postoje li bilo kakva izvješća ili druga dokumentacija koja nije na raspolaganju (nepostojeća ili smatrana tajnom)? Postoje li bilo kakve informacije ili dokumentacija kojoj izborna administracija sama nema pristup?
- Je li izvorni kod za softver NTG-a dostupan javnosti? Ako je tako, je li ga provjerila ijedna skupina? Postoji li mehanizam za verificiranje da je izvorni kod jedini koji se stvarno koristi na dan izbora?
- Jesu li protokoli s rezultatima tiskani i dostupni promatračima i političkim strankama na svim razinama, uključujući razinu glasačkoga mjesta?

ESTONSKO IZBORNO POVJERENISTVO/PIIT WINKEL

Glasovanje putem interneta u Estoniji, 2013. godine

5

Regionalna perspektiva: Uloga dugoročnih promatrača i regionalnih analitičara

Kada se rasporedi puna ili ograničena EOM u državi koja koristi NTG u izbornom procesu, doprinos dugoročnih promatrača (DP),²⁷ kao i kratkoročnih promatrača (KP), bit će važni u davanju ocjene priprema i provedbe elektroničkog glasovanja, prebrojavanja i tabelarnog prikaza rezultata. Njihovi zadatci varirat će prema tipu tehnologije, formatu i obliku NTG-a, te ovisno o tomu koristi li se NTG u cijeloj zemlji i o načinu na koji je NTG integriran u ukupni izborni proces.

²⁷ Kroz cijeli tekst, osim ako nije drukčije navedeno, pojam “dugoročni promatrač” koristi se tako da uključuje i ulogu regionalnog analitičara u ODIHR-ovim misijama za ocjenu izbora.

Osnovni tim EOM-a treba primjereno pripremiti DP-e za njihove zadatke tako što će im dati jasne i sažete informacije o sustavu NTG-a i precizno definirati informacije i podatke koje treba prikupiti. Od DP-a se ne može očekivati da budu stručnjaci za pitanja NTG-a. Analitičar NTG-a treba biti svjestan kako će promatranje korištenja NTG-a biti samo jedan od brojnih zadataka za DP-e i da se promatrači ne smiju usredotočiti na jedan aspekt izbornoga procesa na štetu drugih.

DP-i će općenito biti usmjereni na četiri glavna aspekta korištenja NTG-a: tehničke i operativne pripreme koje vrše regionalna i lokalna izborna administrativna tijela, obuku izbornih službenika, kampanje obrazovanja birača i stajališta političkih stranaka, kandidata i organizacija civilnoga društva na lokalnoj razini. DP-i će također moći dati informacije osnovnom timu o pitanjima i zabrinutosti lokalnih izbornih službenika i birača.

Tamo gdje će se NTG koristiti na glasačkim mjestima, DP-i trebaju pratiti kako se uređaji raspodjeljuju i tko to čini, kako se skladište prije postavljanja, tko ima pristup njima i koje su sigurnosne mjere uspostavljene radi sprječavanja neovlaštenog pristupa. DP-i trebaju pitati jesu li isporučeni uređaji potpuno spremni za dan izbora ili je potrebno ažuriranje softvera, uključujući informacije o elektroničkim glasačkim listićima i sigurnosti ili druge vidove ažuriranja softvera, te kako oni verificiraju autentičnost softvera ili njegove ažurirane verzije. Ako se glasački listići na mrežu postavljaju lokalno, DP-i trebaju pokušati pratiti kako se to čini, tko je odgovoran za obavljanje toga posla i koje sigurnosne mjere su uspostavljene. Takva promatranja trebaju također uključiti i potencijalno testiranje NTG-a prije njegove službene uporabe.

U zemljama gdje se koriste različite vrste NTG-a ili gdje NTG isporučuju različiti dobavljači, DP-i trebaju identificirati vrstu NTG-a koji će se koristiti u njihovim regijama i takve informacije prenijeti osnovnom timu.

DP-i trebaju razgovarati o NTG-u s lokalnim i regionalnim izbornim službenicima. To će EOM-u pružiti bolje razumijevanje o tomu kako ti službenici vide svoju ulogu u primjeni NTG-a i koliko se osjećaju primjereno pripremljenima za svoje odgovornosti i bilo koje probleme ili pogreške koje se mogu pojaviti. DP-i trebaju također utvrditi koju ulogu imaju vanjski tehničari u pripremama za elektroničko glasovanje i koliko su izborni službenici sposobni osigurati nadzor nad njihovim radom. DP-i trebaju pohađati obuku za službenike na glasačkom mjestu kada je to moguće.

Treba promatrati aktivnosti obrazovanja birača. Na primjer, DP-i mogu pokušati promatrati koja se vrsta informativnih kampanja provodi u lokalnim medijima i utvrditi učinkovitost takvih nastojanja, iako to može biti teško ocijeniti. DP-i trebaju također pitati vrši li javnost testove i promatrati ih. Promatranje takvih testova može dati indicaciju ne samo o tomu koliko se birači dobro osjećaju glasujući na tim uređajima, već i o potencijalnim pitanjima glede njihove upotrebljivosti i robusnosti.

Tijekom svojih redovitih sastanaka s lokalnim predstavnicima političkih stranaka i civilnoga društva, DP-i mogu postaviti i pitanja o NTG-u. Posebice trebaju dobiti informacije o tomu kako stranke i promatrači planiraju promatrati NTG i rade li to ranije ili samo na dan izbora.

DP-i trebaju ispitati pristup NTG sustavima koji stranke i domaći promatrači moraju imati, ima li bilo kakve dokumentacije koju nisu mogli dobiti (uključujući izvorne kodove), i imaju li mogućnost testirati uređaje na bilo koji način.

Ako NTG ima i vid glasovanja na daljinu putem interneta, uloga DP-a bit će ograničenija. Ipak, oni će i dalje trebati prikupiti informacije o obrazovanju glasača, kao i o bilo kojoj interakciji NTG-a s tradicionalnim procesom glasovanja – na primjer, kako sustav sprječava da birači više puta ubace važeće glasačke listiće koristeći različite kanale.

Moguća pitanja:

- Koliko su izborni službenici upoznati i osjećaju li se ugodno u svojoj ulozi organizatora ili osiguravanja nadzora nad korištenjem NTG-a?
- Koji su planovi za obuku izbornih službenika na nižoj razini? Koliko se čini da je takva obuka korisna u praksi?
- Kako će tehničko znanje biti osigurano na dan izbora, osobito u slučaju problema?
- Je li primljen dovoljan broj NTG uređaja i jesu li primljeni i uspostavljeni pravovremeno?
- Kako se skladišti oprema za elektroničko glasovanje? Koje sigurnosne mjere su uspostavljene kako bi se spriječilo namještanje rezultata? Tko ima pristup NTG uređajima i je li takav pristup protokoliran?
- Jesu li NTG sustavi povezani s internetom? Ako je tako, koje sigurnosne mjere su uspostavljene da se zaštititi od mogućeg hakiranja?
- Hoće li elektronički glasački listić biti učitani (*uploaded*) i hoće li druga ažuriranja softvera biti urađena prije dana izbora?
- Jesu li materijali za obrazovanje birača dostupni? Koliko su široko rasprostranjena nastojanja na obrazovanju birača putem naručene vanjske usluge ili u lokalnim medijima?
- Jesu li neki testovi ili probe s biračima planirane prije dana izbora? Ako je tako, koje su reakcije birača na uređaje? Jesu li bilo kakvi problemi identificirani kao rezultat tih proba?
- Koja su stajališta predstavnika lokalnih političkih stranaka i domaćih promatrača glede korištenja NTG-a na lokalnom području? Koliki je njihov pristup? Imaju li mogućnost testirati uređaje ili pregledati dokumentaciju o procesu? Ako se ne čini kako stranke ili skupine promatrača nastoje pratiti korištenje NTG-a, koje razloge za to navode?

Izborni službenik izdaje potvrdu za glasanje biraču u Kazahstanu, 2005. godine

6

Uloga kratkoročnih promatrača

Sukladno ODIHR-ovoj metodologiji promatranja izbora, kratkoročni promatrači mogu igrati ključnu ulogu u prikupljanju statističkih podataka koji se daju statistički analizirati glede korištenja tehnologija elektroničkog glasanja, prebrojavanja i tabelarnog prikaza rezultata. Iako se općeniti zadatak KP-a da promatra elektroničko glasanje ne bi trebao razlikovati od promatranja glasanja na papiru, informacije koje KP treba tražiti bit će

drukčije, ovisno o sustavu koji se koristi u određenoj zemlji i obujmu njegove provedbe. Glede toga, važan je odgovarajući brifing od strane analitičara NVG-a u osnovnom timu. Analitičar NTG-a mora obavijestiti KP o glavnim elementima sustava i dati im specifične smjernice kako bi im pomogao ocijeniti rad, sigurnost i upotrebljivost sustava. Treba posvetiti dovoljnu pozornost u tom brifingu dizajnu glasačkoga listića i drugim elementima interakcije birača s tehnologijom, uz potrebne opise hardvera i softvera samog NTG sustava. Ne može se očekivati da KP-i, kao ni DP-i, imaju tehnološko obrazovanje. Njihova obuka treba se usmjeriti na to kako promatrati ispravan i siguran rad sustava NTG-a na dan izbora tako da mogu identificirati bilo koje razlike u praksi na glasačkim mjestima.

Poseban dio o elektroničkom glasovanju treba uključiti u paket za brifing KP-a. To će pomoći KP-u ocijeniti razinu pripremljenosti službenika na glasačkom mjestu u korištenju opreme kao i razinu povjerenja glasača i njihovoga razumijevanja procedura. Pitanja o sustavima elektroničkog glasovanja trebaju biti uključena u obrasce za promatranje koje popunjavaju KP-i. Pošto KP može biti neupućen u NTG općenito, obrasci za promatranje koje koriste KP-i moraju biti pažljivo i jasno dizajnirani tako da se dobiju bitne, upotrebljive informacije i izbjegne potencijalna pristranost. Tamo gdje se NTG koristi zajedno s tradicionalnim procesima glasovanja na papiru, osnovni tim i DP-i trebaju se pobrinuti kako osigurati da KP-i budu obučeni i raspoređeni tako da ne posvećuju nerazmjernu pozornost pitanjima koja se tiču elektroničkog glasovanja.

Postoje neki aspekti elektroničkog glasovanja za koje se od KP-a može tražiti da ih prate tijekom procesa glasovanja. Ključni set pitanja uključuje tajnost glasovanja, skladištenje NTG uređaja, upotrebljivost NTG uređaja, sigurnost, pridržavanje procedura od strane službenika na glasačkim mjestima i kako službenici rješavaju moguće probleme koji iskrsnu.

Postavljanje glasačkih mjesta bit će jedan od prvih procesa koje KP-i prate (iako to mogu uraditi i DP-i ako se NTG uređaji postavljaju na glasačkom mjestu prije dana izbora). KP-i trebaju izvijestiti o tomu slijedi li proces postavljanja prethodno utvrđene protokole, uključujući i korake poduzete kako bi se osiguralo da elektronička memorija ne sadrži nikakve glasove prije početka glasovanja. KP-i trebaju promatrati i sve testove koji se odvijaju tijekom uspostave, bilo testove opreme za glasovanje ili opreme za prijenos podataka na središnji server.

KP-i trebaju promatrati gdje se uređaji skladište i na koji način je osigurano biračima tajno popunjavanje svojih glasačkih listića. Potencijalni problemi koje treba pratiti u glede ovoga su skladištenje bez čuvara, nedostatak glasačkih kabina ili drugih sredstava kako bi se osigurala tajnost, te pretjerano svijetli računalni ekrani koji čine da izbor birača bude vidljiv drugima. Drugi važan čimbenik je kako izborni službenici pomažu biračima i krši li možda ta pomoć tajnost glasovanja.

KP-i trebaju procijeniti koliko se čini da je biračima ugodno pri korištenju uređaja. KP-i trebaju pratiti ima li značajan broj birača kojima treba pomoć izbornih službenika ili drugih birača, ili birača kojima treba neobično dugo da glasuju. Upotrebljivost i funkcioniranje VVPAT uređaja treba također uzeti u razmatranje, ako je primjenjivo. KP-i mogu htjeti održati kratke intervjue s biračima izvan glasačkih mjesta kako bi čuli o njihovim iskustvima i stajalištima

u svezi sa procesom glasovanja putem NTG-a. Dostupnost NTG-a ljudima s invaliditetom, starijima ili osobama koje govore jezike manjina drugi je važan aspekt upotrebljivosti sustava.

Fizička sigurnost NTG uređaja na glasačkim mjestima je treće pitanje. To se odnosi na to tko ima pristup opremi za glasovanje i drugim komponentama sustava na glasačkom mjestu i imaju li neki dobavljačevi serviseri pristup strojevima bez nazočnosti člana izbornoga upravnog tijela. KP-i trebaju također promatrati koriste li se doista neke sigurnosne mjere, koje su trebale biti uvedene, npr. pečati preko vanjskih sučelja. Dodatno, KP-i trebaju verificirati (koristeći serijske brojeve ili druge jedinstvene kriterije identificiranja) da su NTG uređaji na glasačkim mjestima stvarno oni koji su tu trebali biti postavljeni (ako je ova informacija na raspolaganju).

Glede provedbe procesa glasovanja, KP-i trebaju promatrati pridržavaju li se izborni službenici uspostavljenih procedura ili odstupaju od njih, što bi moglo ugroziti integritet procesa. To uključuje situacije gdje se NTG koristi kao alternativni sustav glasovanja što zahtijeva da se posebna pozornost obrati na popis birača kako bi se izbjeglo višestruko glasovanje. KP-i trebaju također pokušati ocijeniti koliko službenici na glasačkom mjestu razumiju NTG. Oni trebaju također ispitati koja razina obuke je osigurana za službenike na glasačkom mjestu, te pratiti jesu li priručnici vezani za NTG prisutni na glasačkom mjestu, te konzultiraju li ih službenici. KP treba pitati domaće promatrače ili predstavnike političkih stranaka o njihovim stajalištima o procesu na glasačkom mjestu i koliko su mogli pratiti proces.

Ako provedba elektroničkog glasovanja dopušta biračima na glasačkom mjestu izabrati između glasovanja elektroničkim putem i glasovanja na papiru, KP treba promatrati kako se taj proces obavlja, što uključuje i to mogu li birači izabrati svoju metodu glasovanja slobodno ili izborni službenici ili bilo koji drugi pojedinci preporučaju neku konkretnu metodu glasovanja. Također je važno evidentirati jesu li birači obilježeni prema metodi glasovanja na popisu birača i podudara li se broj birača koji su koristili svaku od metoda tijekom zatvaranja glasačkog mjesta.

KP treba promatrati, ako je to primjenjivo, kako službenici rješavaju bilo koje probleme koji se pojave u svezi sa sustavom. Oni trebaju evidentirati što im se čini da je problem i koliko dugo je trebalo da se isti ispravi i čini li se ta ispravka učinkovitom i u skladu s propisima. Ovo uključuje kašnjenje u otvaranju glasačkih mjesta zbog vremena postavljanja uređaja koje je duže nego očekivano. KP-i trebaju procijeniti utjecaj na proces glasovanja na promatranim glasačkim mjestima; ako elektronički sustav ne radi, na primjer, je li biračima dana mogućnost glasovanja na papirnom glasačkom listiću ili su vraćeni s glasačkog mjesta. Ako sustav ne otkáže, ako funkcionira na neuobičajen način, ili ako se procedure u svezi s funkcioniranjem sustava ne primjenjuju pravilno, KP-i trebaju promatrati je li incident zabilježen u protokolu na glasačkom mjestu koji se dostavlja izbornom povjerenstvu na višoj razini i događa li se doista taj prijenos informacija.

KP-i trebaju promatrati zatvaranje glasačkih mjesta i čini li se to sukladno procedurama. Takve procedure trebaju uključiti propisnu dokumentaciju o postupku, okončanju obrade glasova, početku prebrojavanja, djelovanju bilo kojih mehanizama testiranja i verificiranja, te bilo kojoj proceduri potrebnoj radi provjere integriteta rezultata. Oni moraju pratiti je li protokol s konačnim rezultatima tiskan i stavljen na raspolaganje promatračima i predstavnicima političkih stranaka i kandidata, te stavljen na glasačko mjesto na uvid javnosti. KP-i trebaju promatrati kako se rezultati prenose izbornim povjerenstvima na višoj razini, prenose li se rezultati putem elektroničke komunikacije ili dostavljanjem hardverskih elemenata (kao što su memorijski stikovi ili CD-ROM-ovi).

Ako se događa izravna revizija evidencije na papiru kako bi se verificirali rezultati, KP-i trebaju promatrati i izvijestiti o bilo kojem mehanizmu verificiranja i procedurama revizije evidencije na papiru koji su proizvedeni tijekom korištenja NTG-a. Promatranje ovoga aspekta je od ključne važnosti za procjenu NTG-a i ono treba uključiti i provjeru čini li se takvo ponovno ručno prebrojavanje evidencije na papiru na transparentan i odgovoran način. KP-i također trebaju promatrati jesu li otkrivene bilo kakve razlike u rezultatima procesa elektroničkog tabelarnog prikaza. Oni trebaju također izvijestiti što je učinjeno u takvim slučajevima i koje su obrazloženje tijela ponudila za te nedosljednosti.

Moguća pitanja:

- Je li bilo nekih problema tijekom postavljanja NTG uređaja na glasačkim mjestima? Ako jeste, jesu li izborni službenici bili sposobni ih riješiti? Jesu li se glasačka mjesta mogla otvoriti na vrijeme?
- Koji su koraci poduzeti kako bi se osiguralo da elektronička memorija ne sadrži bilo kakve glasove prije početka glasovanja? Je li to moguće verificirati?
- Štiti li postavljanje NTG uređaja na glasačkom mjestu tajnost glasovanja? Osiguravaju li izborni službenici biračima tajno ubacivanje svojih glasačkih listića, čak i ako im treba pomoć pri korištenju uređaja?
- Je li se stekao dojam da birači razumiju kako funkcioniraju NTG uređaji? Koji broj birača zahtijeva pomoć kako bi dovršili proces glasovanja? Završavaju li neki birači proces nakon što ga počnu, ali prije nego što ubace glas?
- Pristupaju li birači sami NTG uređajima? Sprječavaju li izborni službenici da dva ili više birača istovremeno koriste NTG uređaj?
- Je li glasačko mjesto pretrpano? Koliko dugo birači moraju čekati kako bi glasovali? Postoji li dovoljan broj uređaja kako bi to vrijeme čekanja bilo u razumnim granicama?
- Jesu li osobe s invaliditetom i stariji birači sposobni koristiti uređaje bez pomoći? Ako se u procesu glasovanja koriste jezici manjina, može li im se pristupiti na uređaju bez poteškoća?
- Ako neki od vanjskih ulaza ili drugih elemenata trebaju biti zapečaćeni tijekom glasovanja, mogu li KP-i verificirati da su pečati stavljeni?

- Da li neki izborni službenici ili tehničari rade ili rukuju s NTG uređajima dok su tu nazočni promatrači? Ako je tako, koji su razlozi navedeni za to?
- Pridržavaju li se službenici uspostavljenih procedura, ili odstupaju od procedura? Iz kojeg razloga?
- Koliko se čini da izborni službenici razumiju proces? Jesu li u stanju rješavati probleme ako je potrebno? Ako nisu, ima li nazočnih tehničara koji su odgovorni za rješavanje problema? Ako ima problema s uređajima u nazočnosti KP-a, jesu li oni evidentirani u službenom protokolu i onda pravilno preneseni?
- Ako NTG nije na raspolaganju više od nekoliko minuta, glasuju li birači na papirnim glasačkim listićima ili trebaju čekati zamjenu uređaja? U slučaju skenera glasačkih listića, jesu li glasovi deponirani u privremenu glasačku kutiju? Ima li birača koji odlaze a da nisu glasovali?
- Koja su stajališta domaćih promatrača i predstavnika političkih stranaka ili kandidata u svezi s procesom glasovanja na glasačkom mjestu?
- Jesu li poštovane procedure zatvaranja? Je li primjerak rezultata na papiru po svakom uređaju i glasačkom mjestu tiskan i stavljen na raspolaganje promatračima i predstavnicima političkih stranaka? Jesu li te preslike također stavljene na uvid javnosti?
- Kako se rezultati s glasačkih mjesta prenose na više razine izborne administracije? Poštuju li se procedure takvoga prijenosa? Ako ne, zašto ne?
- Provode li se bilo kakve izravne revizije rezultata na glasačkom mjestu?
- Mogu li birači izabrati između glasovanja elektroničkim putem i glasovanja na papiru? Jesu li prisiljeni koristiti jednu ili drugu opciju?
- Što se događa s evidentiranim glasovima nakon dana izbora? Jesu li jedinice za skladištenje NTG sustava čišćene i, ako jesu, tko ih je čistio?

Promatrači prate prikupljanje rezultata glasanja u Ruskoj Federaciji, 2006. godine

7

Izveštavanje: Ocjenjivanje i davanje preporuke

Od vitalne je važnosti da izveštavanje EOM-a o svim aspektima izbornoga procesa bude činjenično, precizno i uravnoteženo. Kada se koristi NTG, ocjene tih tehnologija trebaju doprinijeti ukupnoj ocjeni izbornoga procesa. Ova ocjena treba također činiti temelj za bilo koje preporuke koje EOM može dati u tom području kako bi se pomoglo državama sudionicama OESS-a poboljšati svoj izborni proces sukladno svojim opredjeljenjima.

Kada izbori uključuju korištenje NTG-a, izvješća EOM-a imat će dio posvećen tom aspektu izbora. Iako će svaki član osnovnoga tima imati odgovornost za prikupljanje informacija o korištenju NTG-a, analitičar NTG-a imat će primarnu odgovornost za objedinjavanje tih informacija, njihovu analizu i pisanje relevantnog dijela izvješća.

Cilj toga dijela izvješća je obrazložiti i dati ocjenu funkcija NTG sustava. Izvještavanje treba biti što je moguće sažetije i mora biti razumljivo čitateljima koji nisu tehnički obrazovani, ali dovoljno duboko kako bi predstavilo iznijansirano razumijevanje. Iako je možda potrebno uključiti neke tehničke detalje o sustavu, to se općenito treba staviti u fusnote ili anekse. Izvještavanje EOM-a o korištenju NTG-a treba identificirati pozitivne elemente procesa, kao i sve njegove slabosti. EOM treba imati na umu kako se korištenje NTG-a ne može promatrati izolirano, već kao dio širega izbornoga procesa. Tijekom ocjenjivanja, treba uzeti u obzir kako provedba NTG-a utječe na druge aspekte procesa.

Mnoge ocjene koje se moraju dati o korištenju NTG-a dotiču se i uloga raznih članova osnovnoga tima. Pravni analitičar treba raditi zajedno s analitičarem NTG-a kako bi ocijenio regulira li pravni okvir na odgovarajući način korištenje NTG-a i ima li bilo kakvih prigovora ili žalbi koje utječu na NTG. Zajedno s političkim i medijskim analitičarom, analitičar NTG-a ocijenit će politički i javni diskurs koji obuhvaća korištenje NTG-a. Zajedno s DP-ima, analitičar NTG-a procijenit će sve regionalne razlike u korištenju NTG-a kao i bilo koje pitanje glede njegove upotrebljivosti i testiranja. Istovremeno, politički analitičar i DP-i, zajedno s analitičarom NTG-a, procijenit će mišljenja političkih stranaka, kandidata i drugih sudionika u izborima o sustavu, a analitičar izbora procijenit će povratnu informaciju izborne administracije o NTG-u.

Temelj za davanje ocjene i preporuka o NTG-u su OESS-ova opredjeljenja. Tamo gdje to odgovara, relevantna dobra međunarodna praksa treba se također uzeti u obzir, osobito kada se odnosi na detaljne aspekte provedbe NTG-a. Takve ocjene također trebaju uključiti važeće domaće zakonodavstvo.

Opredjeljenja i standardi mogu se sažeti u sedam načela razmatranih u dijelu priručnika koji govori o Osnovnim informacijama o promatranju NTG-a. EOM-ove ocjene, zaključci i preporuke o korištenju NTG-a u danim izborima trebaju biti povezani s tim načelima. Sve to treba uzeti u obzir u ocjeni koju radi misija o stupnju u kojem je korištenje NTG-a sukladno OESS-ovim opredjeljenjima.

EOM treba dati bitne preporuke kako korištenje NTG-a može biti poboljšano kroz modificiranje sustava, izmjene u upravljanju ili provedbi, ili izmjenama i dopunama zakona.

Ključno je da su te preporuke dobro promišljene, dobro sročene i sukladne gore navedenim načelima. Izborne preporuke u završnom izvješću su mjerila kojim se treba rukovoditi u svakom izbornom procesu i u nastavku rada do sljedećih izbora.

Iako je važno da preporuke budu dobre i primjenjive, također je ključno da preporuke glede NTG-a budu razumljive za one koji nisu stručnjaci. Te preporuke trebaju biti potkrijepljene konkretnim nalazima o nedostacima i mogućnostima poboljšanja sadašnje prakse kako bi bila usklađenija s dobrom praksom. Također je važno da preporuke ne budu u međusobnoj kontradikciji te da su koherentne.

U svakom setu svih danih preporuka, neke preporuke će općenito biti prioritetne preporuke radi rješavanja bitnih promjena od velike žurnosti ili važnosti. Potrebno je napraviti

uravnoteženu ocjenu o tomu kvalificiraju li se neke od preporuka vezanih za NTG kao prioritete.

Kada su nedostaci ozbiljniji, verificiranje rezultata nije moguće, ili kada se čini kako daljnja primjena NTG-a podriva povjerenje javnosti u izborni proces, EOM može odlučiti preporučiti da se korištenje NTG-a iznova razmotri sve dok se ta pitanja ne svladaju.

Izborni službenik obučava izborne administratore kako koristiti strojeve za elektroničko glasovanje s izravnim snimanjem u Sjedinjenim Američkim Državama, 2006. godine

8

Provedba preporuka

Uspješno praćenje provedbe preporuka ovisi uvelike o političkoj volji da se poboljša izborni proces prije sljedećih izbora. Države sudionice OESS-a su se nekoliko puta iznova opredijelile kako će provoditi preporuke i naglasile ulogu ODIHR-a u pružanju pomoći.²⁸ Države sudionice sve više izvještavaju tijela OESS-a o svojim iskustvima u provedbi ODIHR-ovih izbornih preporuka. Članice Međunarodne organizacije za promatranje izbora koje su potpisnice Deklaracije o načelima međunarodnoga promatranja izbora iz 2005. godine također sve više naglašavaju važnost provedbe preporuka, kako od samih vlada tako i od

²⁸ Deklaracija samita OESS-a, stavak 26, "Elections", Istanbul 19. studenoga 1999.; OESS Ministerial Council, Decision No. 5/03, "Elections", Maastricht, 1.-2. prosinca 2003. godine; OSCE Ministerial Council, Decision No. 19/06, "Strengthening the Effectiveness of the OSCE", Brussels, 4.-5. prosinca 2006. godine; vidjeti sve na <<http://www.osce.org/mc/66113>>.

međunarodne zajednice, što može potencijalno dati jači zamah tom procesu, idealno kroz koordinaciju aktivnosti na provedbi preporuka.²⁹

Sukladno ODIHR-ovom Priručniku za promatranje izbora, promatranje izbora nije samo sebi cilj, već mu je namjera pomoći državama sudionicama OESS-a u provedbi njihovih opredjeljenja vezanih za izbore. Najveća korist od promatranja izbora može se postići samo ako su preporuke koje daje u potpunosti i ozbiljno uzete u razmatranje i učinkovito provedene. Učinkovit proces provedbe preporuka može poboljšati utjecaj i korist od aktivnosti promatranja izbora. To je sastavni dio izbornoga ciklusa i treba ga početi čim se objavi završno izvješće s preporukama.

Dijagram 1: Ciklus promatranja izbora

Nakon objavljivanja završnoga izvješća s preporukama, ODIHR općenito poduzima naknadni posjet kako bi predstavio završno izvješće i njegove preporuke sudionicima izbornoga procesa. Ti posjeti predstavljaju prvi korak u sveobuhvatnom procesu provedbe preporuka i služe kao podsjetnik državama sudionicama OESS-a između izbora na njihove obveze da poboljšaju svoj izborni proces sukladno opredjeljenjima OESS-a. Usto, ti posjeti pružaju bolje razumijevanje o volji i sposobnosti država da se pozabave konkretnim preporukama u budućnosti. Ti posjeti zbog predstavljanja završnih izvješća također služe kao podsjetnik na ODIHR-ovu stručnost i njegovu sposobnost pomoći tako što će dati komentare na nacрте

²⁹ "Declaration of Principles for International Election Observers and Code of Conduct for International Election Observers", United Nations, et. al., New York, 27. listopada 2005. godine, <<http://www.osce.org/odihr/elections/16935>>.

zakona koji uključuju elemente NTG-a ili pružanjem stručnoga znanja o posebnim tehničkim aspektima NTG-a u izbornom procesu.

Nakon predstavljanja završnoga izvješća EOM-a, kasniji posjeti pružaju prigodu da se različiti aspekti pomoći ODIHR-a pogledaju na iscrpniji i dublji način. Kasniji posjeti usmjereni su na tehničku pomoć državi članici uz dublju tehničku procjenu, što uključuje preporuke o posebnim područjima od interesa. Primjeri uključuju davanje tehničkih savjeta kako bi se poboljšala transparentnost, sigurnost i mogućnost verificiranja NTG-a korištenog u izbornom procesu. Kasniji posjeti osmišljeni su na temelju ODIHR-ove ocjene i najučinkovitiji su način kako bi se pozabavilo prethodnim preporukama.

Pomoć u praćenju provedbe preporuka u svezi s NTG-om može imati oblik savjeta državi sudionici o tomu kako bolje pristupiti pitanju NGT-a. Takav savjet može dati ocjenu konteksta prije ili izravno nakon što je donesena politička odluka da se koriste NTG sustavi, a može pomoći u ocjeni općenite izvedivosti takvoga jednog nastojanja. Takva ocjena treba uvijek uključiti punu ocjenu elektroničkih neelektroničkih opcija za glasovanje. Pravna mišljenja predstavljaju drugo područje gdje se može pružiti pomoć, često kroz davanje komentara na nacrt izbornoga zakona glede NTG-a. Treće, mogu se organizirati posjeti stručnjaka kako bi se ocijenilo probno uvođenje NTG-a ili glasovanje putem interneta. Kao i uvijek, ODIHR je spreman pomoći državama sudionicama u tim nastojanjima na njihov zahtjev.

Moguća pitanja:

- Jesu li planirane ikakve promjene za uključivanje NTG-a ili su u tijeku i, ako jesu, kakve su to promjene i jesu li sukladne prethodnim preporukama i dobroj međunarodnoj praksi?
- Ima li prostora za ODIHR da pomogne u provedbi preporuka o NTG-u?
- Koji oblik pomoći bi najviše odgovarao kod pružanja potpore državi sudionici i njezinim institucijama kako bi proveli prethodne preporuke i svoj izborni proces bliže uskladili s OESS-ovim opredjeljenjima glede NTG-a?

Aneksi

Aneks A: Korisni pojmovnik

Kad se god bavimo korištenjem IKT-a u izbornom procesu, važno je jasno razumjeti pojmove i procedure vezane za NTG, osobito pošto je to tehnički i složen proces. U sljedećim definicijama, obrazloženi su pojmovi koji se obično koriste u svezi s NTG-om. Članovi osnovnoga tima trebaju usvojiti dosljedan pojmovnik u svom izvještavanju kako bi se izbjegla svaka zabuna oko toga što je uočeno.

- ❑ **Revizija** je ocjena sustava u tomu ispunjava li prethodno definirane kriterije ili ne. Rezultat takve ocjene može biti revizijsko izvješće ili certifikat.
- ❑ **Kriptografija** je tehnika održavanja komunikacije (podataka) zaštićenim od bilo koje treće strane.
- ❑ **Uništavanje podataka** je metoda koja služi da se podatci učine neupotrebljivima kada više nisu potrebni, tako da se ne mogu ponovno pronaći. To se može uraditi na razne načine, najčešće putem magnetnog, fizičkog ili termalnog uništenja sredstva za pohranjivanje.
- ❑ **Digitalni potpis** je matematička funkcija koja omogućuje bilo kome verificirati autentičnost i integritet dane poruke, dokumenta ili softvera. On dokazuje da ga je potpisao poznati potpisnik (autentičnost) i da nije bio izmijenjen nakon samoga potpisivanja (integritet).
- ❑ **Distribuirani DoS napad** (dDoS) je napad na računalni sustav ili mrežu u kojemu se jednostavni automatizirani zahtjev ponavlja veoma često s ciljem zatrpavanja sistemskih linija veze ili kapaciteta računala.
- ❑ **Mogućnost verificiranja od početka do kraja** je funkcija NTG sustava koja omogućuje potvrdu rezultata na univerzalnoj i/ili pojedinačnoj osnovi. Sustavi s univerzalnom mogućnošću verificiranja pružaju sredstva da neovisna treća strana utvrdi da je o rezultatu izbora izvješteno pošteno i bez manipulacije, bilo putem ručnih ili matematičkih provjera. Na pojedinačnoj razini, birači imaju mogućnost verificirati da je njihov glas ubačen kako je namjeravano, pohranjen kako je ubačen i, idealno, prebrojan kako je evidentiran.
- ❑ **Hakiranje** je aktivnost čija je namjera otkriti i iskoristiti slabosti računalnog hardvera, softvera ili računalnih mreža koje bi mogle omogućiti neovlašteno korištenje sustava.
- ❑ **Događaj na kojemu se potpisuje ključ** je sastanak (uglavnom o glasovanju putem interneta) na kojemu bitni članovi tijela za upravljanje izborima stvaraju tajni elektronički „ključ“ koji se koristi za zaštitu integriteta elektroničkoga glasovanja. Ovaj ključ je često podijeljen na nekoliko dijelova, pohranjen na zasebnim pametnim karticama (*smart cards*), koje onda čuvaju pojedinačni članovi tijela za upravljanje izborima sve do zatvaranja izbora. Tada se ovi članovi ponovno sastaju kako bi svoje dijelove objedinili, otvorili elektroničku glasačku kutiju i počeli dekodiranje elektroničkih glasova, slično procesu zatvaranja i prebrojavanja papirnih glasačkih listića.

- ❑ **Podjela dužnosti** znači kako je potrebno da barem dvoje ljudi rade na sustavu istovremeno, čime se omogućuje vršenje uzajamne provjere postupanja kako bi se spriječile malverzacije.
- ❑ **Izvorni kod** je tekst koji čovjek može čitati, a napisan je specifičnim računalnim jezikom koji može biti odmah preveden u set računalnih uputa tj., izvršivi program.
- ❑ **Upotrebljivost** se definira kao analiza lakoće korištenja i učenja tehnologije.
- ❑ **Potvrde o pravu glasa** mogu biti osobne iskaznice birača; jedinstvene, jednokratne lozinke; pametne kartice; ili druga sredstva koja nedvojbeno identificiraju korisnika kao osobu s pravom glasa.
- ❑ **Trag provjere na papiru koju je verificirao birač** (VVPAT) je evidencija na papiru koju vode sustavi za elektroničko glasovanje, a omogućuju biraču verificirati evidentirani glas, idealno prije nego što se glas stvarno ubaci; sustavi s VVPAT-om nude mogućnost ponovnoga ručnog prebrojavanja.

Aneks B: Glavni kontrolni popis

- U kakvom okruženju je uveden NTG? Je li bilo javne rasprave o potrebi i modalitetima NTG-a? Je li postignuta opća politička suglasnost ili je bilo podjela oko ovoga pitanja? Je li postignuto opće povjerenje javnosti u izborni proces i provedbu izbora prije uvođenja elektroničkog glasanja?
- Je li NTG uveden postupno, s dovoljno vremena da se potencijalni problemi otkriju i isprave, te vremena da se birači upoznaju sa sustavom?
- Kakav je izborni proces u kojemu se koristi NTG sustav u usporedbi s procesom glasanja utemeljenom na papiru glede ispunjavanja temeljnih načela istinskih demokratskih izbora? Što je dodana vrijednost korištenja NTG-a u zemlji? Postoje li pričuveni planovi u slučaju da tehnologija zakaže?
- Ako se koristi zajedno sa sustavom glasanja na papiru, kako korištenje NTG-a utječe na provedbu ostatka izbornoga procesa?
- Je li sustav NTG-a certificiran u transparentnom procesu od strane kvalificiranoga neovisnog tijela, kako po domaćem zakonodavstvu tako i u skladu s dobrom međunarodnom praksom?
- Jesu li sustav NTG-a i njegove komponente sveobuhvatno testirani prije uvođenja i potom povremeno?
- Koliko su birači, izborni administratori i promatrači u stanju razumjeti i koristiti sustav? Koje vještine su potrebne da oni postanu obrazovani korisnici? Koja vrsta obuke ili obrazovanja birača bi mogla graditi ove vještine?
- Je li bilo kojim pojedincima ili skupinama, između ostalih i političkim strankama i domaćim promatračima, zakonom dopušteno provoditi vlastite testove, procjene ili analize dokumentacije?
- Imaju li međunarodni promatrači puni pristup procesu i dokumentaciji, npr. izvješćima o certificiranju, testiranju, verificiranju i reviziji?
- Koliko javnost vjeruje u to da se NTG na danim izborima provodi sukladno demokratskim načelima?
- Je li tajnost glasanja zajamčena?
- Jesu li zahtjevi i procedure vezani za sigurnost uspostavljeni na svakoj razini sustava? Osiguravaju li oni u praksi zaštitu od vanjske intervencije, unutarnje manipulacije i tehnoloških pogrešaka?
- Je li proizvedena evidencija na papiru koju birač može verificirati kako bi se osiguralo da je biračev izbor evidentiran točno, te da se stvori mogućnost za promatrače bez tehničkog stručnog znanja da prate ponovno prebrojavanje? Ako nije, koje mjere osiguravaju univerzalno verificiranje rezultata od početka do kraja?

- ❑ Uzima li pravni okvir potpuno u obzir implikacije novih tehnologija, kao što je prikladno pružanje pristupa promatračima, revizije sustava i druge mjere transparentnosti, kao i mogućnost ponovnoga prebrojavanja, obvezne revizije rezultata i pravno osporavanje izbornih rezultata?
- ❑ Mogu li se uvesti bilo koje promjene zakona ili prakse glede NTG-a koje bi poboljšale provedbu izbora i ispunjavanje OEES-ovih opredjeljenja? Ako je tako, koje su to promjene?
- ❑ Postoji li jasna podjela odgovornosti između dobavljača, regulatornih agencija i izbornih službenika kako bi se potpuno osigurala odgovornost i učinkovit odgovor u slučaju problema?

Aneks C: Kodeks ponašanja za OESS-ove/ ODIHR-ove izborne promatrače

- ❑ Promatrači će sačuvati strogu nepristranost pri obavljanju svojih dužnosti i ni u jednom trenutku neće javno izražavati ili pokazivati bilo kakve predrasude ili preferencije u svezi sa domaćim vlastima, strankama, kandidatima ili glede bilo kojeg pitanja tijekom izbornoga procesa.
- ❑ Promatrači će izvršavati svoje dužnosti na nenametljiv način i neće se miješati u izborni proces. Promatrači mogu postavljati pitanja izbornim dužnosnicima i mogu im skrenuti pozornost na nepravilnosti, ali ne smiju davati upute niti poništavati njihove odluke.
- ❑ Promatrači će ostati na dužnosti tijekom cijeloga dana izbora, kao i za vrijeme promatranja prebrojavanja glasova te, ukoliko su takve upute dane, i tijekom faze izrade tabelarnog pregleda rezultata.
- ❑ Promatrači će sve zaključke temeljiti na svojim osobnim zapažanjima ili na temelju jasnih i uvjerljivih činjenica ili dokaza.
- ❑ Promatrači neće iznositi nikakve komentare u medijima u svezi s izbornim procesom ili o suštini svojih zapažanja, a svaki komentar u medijima bit će ograničen na uopćene informacije o promatračkoj misiji i ulozi promatrača.
- ❑ Promatrači neće poduzimati nikakve nepotrebne ili neprikladne rizike. Sigurnost svakog promatrača ima prednost nad svim drugim pitanjima.
- ❑ Promatrači će svo vrijeme nositi propisanu identifikaciju koju je izdala država domaćin ili izorno povjerenstvo i identificirati se svakoj vlasti na zahtjev.
- ❑ Promatrači će poštovati sve nacionalne zakone i propise.
- ❑ Promatrači će iskazivati najvišu razinu osobne diskrecije i profesionalnoga ponašanja u svakom trenutku.
- ❑ Promatrači će biti nazočni na svim brifinzima i debriefinzima misije i pridržavati se plana raspoređivanja i svih drugih uputa koje daje OESS-ova/ODIHR-ova izborna promatračka misija.

Aneks D: Odabrana OESS-ova opredjeljenja, dokumenti s primjerima dobre prakse i relevantni sudski predmeti

OESS-ova opredjeljenja u svezi s izborima

OESS-ov Kopenhagenski dokument iz 1990. godine

- (6) Države članice izjavljuju da je volja naroda izražena kroz slobodne i vjerodostojne izbore temelj autoriteta i zakonitosti svih vlada. Države članice će sukladno tomu poštovati pravo svojih građana da preuzmu ulogu upravljanja svojom zemljom, bilo izravno ili preko predstavnika koje su slobodno izabrali tijekom poštenih izbornih procesa.
- (7) Kako bi osigurale da volja naroda služi kao temelj vlastima države, države članice će:
 - (7.1) - održavati slobodne izbore u razumnim vremenskim intervalima, kao što je zakonom utvrđeno;
 - (7.2) - dopustiti da se sva mjesta u bar jednom domu narodnih zakonodavnih tijela biraju putem izravnih izbora;
 - (7.3) - jamčiti opće i jednako pravo glasa za sve punoljetne građane;
 - (7.4) - osigurati glasovanje tajnim glasačkim listićima ili drugom primjerenom glasačkom procedurom, da se glasovi prebrojavaju i o njima izvještava pošteno, kao i da službeni rezultati budu javno objavljeni;
 - (7.5) - poštovati pravo građana na kandidaturu bez diskriminacije za političke ili državne dužnosti, bilo pojedinačno ili kao predstavnici političkih stranaka ili organizacija;
 - (7.6) - poštovati pravo pojedinaca ili skupina, uz potpunu slobodu na osnivanje vlastite stranke ili druge političke organizacije i pružiti takvim političkim strankama i organizacijama potrebna zakonska jamstva koja bi im omogućila natjecati se jedni s drugima uz isto postupanje pred zakonom i pred vlastima;
 - (7.7) - pobrinuti se da zakon i javna politika omogućuju provedbu političkih kampanja u pravičnom i slobodnom ozračju u kojoj ni administrativne radnje, ni nasilje, ni zastrašivanje ne sprječavaju političke stranke i kandidate slobodno predstaviti svoja stajališta i svoje kvalifikacije, niti glasače da saznaju i raspravljaju o njima i daju svoj glas bez straha od odmazde;
 - (7.8) - osigurati nepostojanje nijedne zakonska ili administrativne prepreka neometanom i nediskriminirajućem pristupu medijima za sve političke skupine i pojedince koji žele sudjelovati u izbornom procesu;

(7.9) - pobrinuti se da će kandidati koji su dobili potreban broj glasova koje zahtijeva zakon na vrijeme biti postavljeni na dužnosti i da će im biti dopušteno ostati na dužnosti dok im ne istekne mandat ili se završi na drugi način reguliran zakonom koji je sukladan demokratskim parlamentarnim i ustavnim procedurama;

(8) - Države članice smatraju kako će nazočnost promatrača, i domaćih i stranih, poboljšati izborni proces u državama u kojima se održavaju izbori. One stoga pozivaju promatrače iz svih drugih država članica OEES-a i svih odgovarajućih institucija i organizacija koje to žele, da promatraju tijekom njihovih državnih izbornih procedura, u mjeri u kojoj zakon to dopušta. One će isto tako nastojati olakšati pristup izbornim procedurama na nižim razinama od državne. Takvi promatrači se neće miješati u izborne procedure.

OEES-ov Moskovski dokument iz 1991. godine

(24) Države sudionice ponovno potvrđuju pravo na zaštitu privatnoga i obiteljskog života, doma, prepiske i elektroničkih komunikacija. Kako bi se izbjeglo bilo kakvo neprimjereno ili proizvoljno miješanje države u područje pojedinačnoga, što bi bilo štetno za bilo koje demokratsko društvo, ostvarenje ovoga prava bit će podložno samo onim restrikcijama koje su propisane zakonom i sukladne međunarodno priznatim standardima ljudskih prava. Posebice će države sudionice osigurati da će se pretresi i pljenidbe privatnih prostorija i imovine i uhićenja osoba vršiti samo sukladno standardima koji su pravosudno provedivi.

Dokumenti s primjerima dobre prakse

Aldana, Gustavo, Observing the Use of Electoral Technologies: A Manual for OAS Electoral Observation Missions, (Washington DC: General Secretariat of the Organization of American States, 2010), <http://www.oas.org/es/sap/docs/Technology%20English-FINAL-4-27-10.pdf>>.

Caarls, Susanne, E-voting handbook, Key steps in the implementation of e-enabled elections (Strasbourg: Council of Europe, 2011), < http://www.coe.int/t/dgap/democracy/activities/GGIS/E-voting/E-voting%202010/Biennial_Nov_meeting/ID10322%20GBR%206948%20Evoting%20handbook%20A5%20HD.pdf >.

Council of Europe, Rec(2004)11 "Recommendation Rec(2004)11 of the Committee of Ministers to member states on legal, operational and technical standards for e-voting", Brussels, 30 September 2004, <<https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=778189>>.

Goldsmith, Ben, Electronic Voting & Counting Technologies: A Guide to Conducting Feasibility Studies (Washington DC: International Foundation for Electoral Systems, May 2011), <http://www.ifes.org/~media/Files/Publications/Books/2011/Electronic_Voting_and_Counting_Tech_Goldsmith.pdf>.

"Guidelines on Certification of E-voting Systems", Council of Europe, November 2011, < http://www.coe.int/t/dgap/democracy/activities/GGIS/E-voting/E-voting%202010/Biennial_Nov_meeting/Guidelines_certification_EN.pdf >.

"Guidelines on Transparency of E-enabled Elections", Council of Europe, November 2011, < http://www.coe.int/t/dgap/democracy/activities/GGIS/E-voting/E-voting%202010/Biennial_Nov_meeting/Guidelines_transparency_EN.pdf >.

Handbook on Observing Electronic Voting, 2nd Edition, (Atlanta: The Carter Center, January 2012), <http://www.cartercenter.org/resources/pdfs/peace/democracy/des/Carter-Center-E_voting-Handbook.pdf>.

"Report on the Compatibility of Remote Voting and Electronic Voting with the Standards of the Council of Europe", European Commission for Democracy through Law (Venice Commission), 12-13 March 2004, <<http://www.venice.coe.int/WebForms/documents/?pdf=CDL-AD%282004%29012-e>>.

Goldsmith, Ben and Holly Ruthrauff. Implementing and Overseeing Electronic Voting and Counting Technologies. Washington, DC: IFES and National Democratic Institute. 2013.

Sudski predmeti

Austrija: Ustavni sud, Presuda od 13. prosinca 2011. godine u svezi sa Saveznim studentskim izborima 2009. godine (V86-96/11), <http://www.vfgh.gv.at/cms/vfgh-site/attachments/7/6/7/CH0006/CMS1327398738575/e-voting_v85-11.pdf>.

Estonija: Dom za reviziju Ustava, Presuda od 1. rujna 2005. godine, u svezi s Peticijom Predsjednika Republike (3-4-1-13-05), <<http://www.nc.ee/?id=381>>.

Finska: Vrhovni upravni sud, Presuda od 4. rujna 2009. godine, u svezi s Općinskim izborima u Finskoj 2008. godine (687/1/09), <<http://www.kho.fi/paatokset/46372.htm>>.

Njemačka: Savezni ustavni sud, Presuda od 3. ožujka 2009. godine u svezi sa saveznim izborima za Bundestag, 2005. godine (2 BvC 3/07, 2 BvC 4/07), <<http://www.bundesverfassungsgericht.de/en/press/bvg09-019en.html>>.

Korištenje informacijskih i komunikacijskih tehnologija na izborima znatno je povećano posljednjih godina. Danas, mnogi izborni procesi na neki način koriste ove nove tehnologije (od registriranja glasača do tabelarnog prikaza rezultata). Nove tehnologije se u nekim zemljama koriste i za glasovanje i za prebrojavanje glasova, što je otvorilo neka pitanja o tomu do koje su mjere takve aplikacije sukladne opredjeljenjima Organizacija za europsku sigurnost i suradnju (OESS) i drugim međunarodnim dobrim praksama za demokratske izbore.

Priručnik za promatranje novih tehnologija glasovanja dizajniran je tako kako bi pružio temeljne smjernice svim ODIHR-ovim Izbornim promatračkim misijama o tomu kako promatrati korištenje novih tehnologija glasovanja tijekom izbornoga procesa. Izrađen je kao dio ODIHR-ovih stalnih nastojanja da poboljša svoju metodologiju, te poveća profesionalnost u promatranju nekih posebnih aspekata izbora. Ovaj priručnik daje praktične smjernice kako bi se promatranje novih tehnologija glasovanja integriralo u praksu promatranja izbora. On nadopunjuje ODIHR-ov *Priručnik za promatranje izbora* i druge publikacije koje je ODIHR objavio, te bi se stoga trebao čitati zajedno s njima.

Pored toga što ga koriste OESS-ove/ODIHR-ove promatračke misije na izborima, ovaj priručnik je važan i za druga međunarodna nastojanja glede promatranja izbora, te za rad skupina građana promatrača na izborima.

